

मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

शोधकर्ता

रमेशकुमार श्रेष्ठ

दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : ४३५००३३

त्रि.वि.दर्ता नं. ९-२-४३५-९७-२००६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय,
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
(नेपा. शि. ५९८) पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत
शोधपत्र

शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
रा.रा.ता.ज.बहुमुखी क्याम्पस
असनपुर, गोलबजार
२०७३ / २०१६

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत विषयमा 'मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मैले सम्बन्धित पक्षमा गहन अध्ययन गरी तयार पारेको हुँ । यसमा भएका तथ्य सबै प्रमाणिक हुन् ।

.....
रमेशकुमार श्रेष्ठ

मिति :- २०७३/२०१६

कृतज्ञता – ज्ञापन

‘मगर भाषा र नेपाली भाषाका व्यतिरेकी अध्ययन’ शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययन शोधपत्र त्रि. वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ पत्रको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको हो । कुनै पनि भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्दा मातृभाषाका व्यवस्था तथा संरचनाको लक्षित भाषाका संरचना ठम्याउन बाधित तुल्याउँछ, भन्ने मान्यतालाई मध्य नजर गर्दै प्रस्तुत शोधपत्रमा मगर भाषा र नेपाली भाषाका उच्चारण, रूप र वाक्य व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययनबाट सम्बन्धित विषय क्षेत्रका शिक्षक, विद्यार्थी तथा अन्य व्यक्तिहरूलाई थोरै भए पनि आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग पुग्ने विश्वास लिइएको छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा शुभारम्भदेखि नै यसलाई परिमार्जन तथा परिष्कृत तुल्याई अन्तिम रूप दिन व्यक्तिगत एवं शैक्षिक व्यस्तता बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समय खर्चेर कुशल निर्देशन दिनुहुने आदरणीय गुरु किशोर साह प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

आफ्ना अनेक कार्य व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक चयनदेखि लिएर शोधकार्यलाई अगाडि बढाउने सिलसिलामा विशेष प्रेरणा मार्ग निर्देशन आत्मिक सल्लाह प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु श्री फुलगेन महासेठज्यू, श्री हिरेंद्र कुमार विष्ट तथा श्रीमती गुलाब यादवप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यस लेखन कार्यलाई गुणात्मक र प्रामाणिक बनाउनका निम्ति मलाई मगर भाषाप्रति दिग्दर्शन गर्नु हुने र आवश्यक सामाग्री उपलब्ध गराइदिनुहुने आदरणीय गुरु श्री टंक बहादुर केपछ्राकी प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

आफ्नो बेफुर्सदको समयमा पनि मलाई हरबखत सहयोग गर्नु हुने हितैषी मित्रहरूप्रति पनि आभारी छु । त्यस्तै प्रत्यक्ष परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण मित्रगण र शुभेच्छुप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधको समुचित मुल्याङ्कनका लागि त्रि.वि.वि.शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागमा प्रस्तुत गर्दछु ।

रमेशकुमार श्रेष्ठ

विषयसूची

१.	अध्याय – एक :	शोध परिचय	१-३
१.१		शोध शीर्षक	१
१.२		समस्याकथन	१
१.३		शोधकार्यका उद्देश्य	२
१.४		शोधकार्यका औचित्य	२
१.५		शोधकार्यका सीमाङ्कन	३
१.६		शोधकार्यका रूपरेखा	३
२.	अध्याय – दुई :	पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अध्ययन	४-१२
२.१		पूर्वकार्यको महत्त्व	४
२.२		पूर्वकार्यको समीक्षा	५
२.३		व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय	६
३	अध्याय – तिन :	अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया	१३-२१
३.१		तथ्याङ्क सङ्कलन	१३
३.२		जनसङ्ख्या	१३
३.३		नमूना छनोट	१६
३.४		प्रश्नावली निर्माण	१८
३.५		परीक्षण तथा कार्यान्वयन	१९
३.६		तथ्याङ्क विश्लेषण	२१

४	अध्याय – चार : व्याख्या तथा विश्लेषण	२२-४९
४.१	उच्चारण व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन	२२
४.२	रूप व्यवस्थाको अध्ययन	२९
४.३	वाक्य व्यवस्थाको अध्ययन	४१
४.४	वचन	४६
५	अध्याय – पाँच : उपसंहार	५०-५३
५.१	सारांश	५०
५.२	निष्कर्ष	५१
५.३	उपयोगिता	५२
५.४	सम्भावित शीर्षकहरु	५३

सन्दर्भग्रन्थ सूची

परिशिष्ट – क

परिशिष्ट – ख

अध्याय – एक

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोध पत्रको शीर्षक 'मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' रहेको छ ।

१.२ समस्या कथन

नेपाल एक बहुभाषिक राष्ट्र हो । यहाँ अनेक भाषाभाषी र जात-जातिका मानिसहरु वसोबास गर्छन् । संसारमा बोलिने विभिन्न भाषा परिवार मध्ये भारोपेली भोट बर्मेली, अग्नेली र द्रविडेली गरी चार भाषा परिवारका मध्ये ५८ भाषाहरु नेपालमा बोलिन्छन्, जस अन्तर्गत मगर भाषा पनि एक हो । नेपालको गण्डकी क्षेत्रका पाल्पा, स्याङ्जा, गुल्मी र वाग्लुङ आदि जिल्लामा छरिएर बसेका मगरहरुले बोल्ने भाषा मगर भाषा हो । (बुढा मगर २०५०:३७) मगर भाषाका वक्ताहरु नेपालका ७५ ओटै जिल्लामा सङ्ख्यात्मक रूपमा धेरै थोरै रहेको पाइन्छ । त्यस मध्ये सिरहा जिल्लाको विभिन्न न.पा. गा.वि.स. वा गाउँ घरमा पनि मगर भाषा बोल्दै आइरहेको पाइन्छ । मगर भाषाको आफ्नै लिपि छ, जसलाई 'अक्खा लिपि' भनिन्छ । (थापा मगर २०४९)

वि.स. २०६८ सालको जनगणना अनुसार १८ लाख ८७ हजार ७ सय ३३ मगरहरुको जनसङ्ख्या रहेको पाइन्छ, भने मगर भाषा बोल्ने वक्ताहरुको सङ्ख्या ७,८८,५३० मात्र रहेको छ । त्यस मध्ये ३% प्रतिशत बोल्दछन् । यस तथ्याङ्कलाई दृष्टिगत गर्दा पनि मगर भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । मगर भाषा र नेपाली भाषा विषम भाषा परिवार अन्तर्गतका भाषाहरु हुन्, त्यसकारण पनि मगर मातृभाषा भएका वक्ताहरुलाई स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा विभिन्न समस्याहरु देखिन्छ, उक्त समस्याको कारण खोज तर्फ पनि अध्ययन आवश्यक छ । यस शोधकार्यमा मगर र नेपाली भाषासँग सम्बन्धित निम्न लिखित समस्याहरुलाई अधि सारिएको छ ।

क) मगर भाषाका विशेषताहरु के कस्ता छन् ?

ख) मगर र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्था के कस्तो छ ?

- ग) मगर र नेपाली भाषाको रूपव्यवस्था के कस्तो छ ?
- घ) मगर र नेपाली भाषाको वाक्यव्यवस्था के कस्तो छ ?
- ङ) मगर मातृभाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत मगरभाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन शीर्षकका निम्नलिखित उद्देश्य रहेको छ ।

- क) मगर भाषाको विशेषता पहिल्याउन,
- ख) मगर भाषा र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्न,
- ग) मगर भाषा र नेपाली भाषाको रूपव्यवस्थाको तुलना गर्न,
- घ) मगर भाषा र नेपाली भाषाको वाक्य व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्न,

१.४ शोधकार्यको औचित्य

दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था र उप-व्यवस्थाहरूको समानता र भिन्नता सम्बन्धित तुलनात्मक अध्ययन हो । नेपाल जस्तो बहुभाषिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक देशमा सम्बन्धित मातृभाषीहरूले आ-आफ्नो मातृभाषाका साथै राष्ट्रिय भाषामा पनि त्यतिकै सक्षम हुन, जरुरी रहेको छ । मातृभाषाका वक्ताहरूलाई आधुनिक शिक्षण पद्धतिबाट शिक्षण गर्न र देखिएका कमजोरीहरू निराकरण गर्न पनि सम्बन्धित भाषाको व्यतिरेकी तथा त्रुटि विश्लेषण अध्ययन आवश्यक रहेको पाइन्छ । व्यतिरेकी अध्ययन मुख्यतः शैक्षिक तथा शैक्षणिक प्रयोजन दृष्टिले उपयोगी रहेको छ, भने व्यतिरेकी अध्ययन व्यवहारिक हुनका लागि दूरवर्ती समुदायको भाषा भन्दा पनि जुन एक आपसमा बोलिन्छन्, तिनै भाषाहरूका बीच व्यतिरेकी विश्लेषण उपयोगी ठानिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपाली भाषा र चिनियाँ भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन भन्दा मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी प्रयोगात्मकता र सापेक्षताका दृष्टिले उपयोगी हुन्छ । प्रस्तुत शोधका औचित्यलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- क) मगर भाषाको खोज, अनुसन्धान र तथ्याङ्कहरू लिनका लागि मद्दत गर्नेछ ।
- ख) मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी तुलना सम्बन्धी ज्ञान हासिल गर्न चाहने

विद्यार्थी, शिक्षक, पाठ्यपुस्तक, लेखक, पाठ्यक्रम निर्माता र अनुसन्धान कर्ताको लागि उपयोगी हुनेछ ।

ग) भाषिक संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन जातीय उत्थानमा संलग्न व्यक्ति र संस्था तथा मगर भाषाप्रति रुची राख्ने व्यक्तिलाई थप टेवा पुऱ्याउने छ ।

घ) मगर मातृभाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा गर्ने त्रुटिहरुको जानकारी लिन पनि यो अध्ययन उपयुक्त हुनेछ ।

१.५ शोधकार्यका सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययन निम्नलिखित सीमा क्षेत्रमा आधारित रहेको छ –

क) प्रस्तुत शोध पत्रको अध्ययन क्षेत्र सिरहा जिल्लाको धनगढीमाई नगरपालिका-१० अन्तर्गत श्यामपुर गाउँ रहेको छ ।

ख) प्रस्तुत शोधपत्र मगर भाषा र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्था, रूपव्यवस्था र वाक्य व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यका रूपरेखा

अध्याय – एक : शोध परिचय

अध्याय – दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अध्ययन

अध्याय – तिन : अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

अध्याय – चार : व्याख्या तथा विश्लेषण

अध्याय – पाँच : उपसंहार

सन्दर्भग्रन्थ सूची

परिशिष्ट

अध्याय – दुई

२. पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अध्ययन^३

कुनै पनि अध्ययन गर्नु पूर्व त्यस सम्बन्धी भएका कार्यहरूको पूर्व जानकारी लिन आवश्यक छ। व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार भाषाको शिक्षणका लागि उपयोगी साबित भएको छ। जब दोस्रो विश्वयुद्ध भयो। तब शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले भाषाको तुलनात्मक अध्ययन प्रति जोड दिन थालियो। भाषाशास्त्री रबर्ड ल्याडोले दुई भाषाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दै तिनका बीचको असमानता – समानता पत्ता लगाई सिकारुलाई लक्ष्यभाषा सिकने क्रममा के-कस्ता र कसरी वा कहाँनेर बाधा वा सुविधा हुन्छ, भन्ने कुरा थाहा पाउन युक्ति अगाडि सारे। स्रोतभाषाका कतिपय विशेषताहरू लक्ष्यभाषा सिकारुले स्थानान्तरण गर्दछ, भन्ने तर्फ पनि उनले व्यक्त गरेका छन्। त्यसकारण कुनै पनि विषय सम्बन्धी जानकारी लिन वा मगर भाषा सम्बन्धी विभिन्न विषयमा अध्ययन वा त्यसको बारेमा थाहा पाउन सकिन्छ। मगर जातिलाई सहज र सजिलो हुन्छ।

यसरी हेर्दा पूर्वकार्यको समीक्षा वा सैद्धान्तिक अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ। किन भन्ने त्यस सम्बन्धी शोधपत्रको बारेमा अध्ययन अध्यापन नभएकोले पनि पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अध्ययन गर्नु अति नै आवश्यक रहेको पाइन्छ।

२.१ पूर्वकार्यको महत्त्व

कुनै पनि अध्ययन गर्नुपूर्व त्यस सम्बन्धी भएका कार्यहरूको बारेमा पूर्व जानकारी लिन पनि आवश्यक छ। यस कार्यले कुनै पनि भाषाभाषिहरूलाई विशेष जानकारी लिन अथवा त्यस भाषा सम्बन्धी थाहा पाउन पनि पूर्वकार्यको धेरै नै महत्त्व रहेको पाइन्छ। हाम्रो देशमा बसोवास गर्ने विभिन्न जातजातिहरू मध्ये मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन अति आवश्यक भएकोले गर्दा मगर भाषा प्रयोग गर्ने भाषाभाषीहरूले मगर भाषा सम्बन्धी जानकारी वा सिक्न सजिलो र सहज हुनेछ।

जसमध्ये पूर्वकार्यको महत्त्व सम्बन्धी केही बुँदागत रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ।

क) यस देशमा बसोवास गर्ने सम्पूर्ण मगर जातिले पूर्वकार्यको महत्त्व सम्बन्धमा जानकारी पाउनेछ।

- ख) मगर भाषा प्रयोग गर्ने मगर जातिले के कस्ता त्रुटी गर्ने रहेछ, त्यस सम्बन्धी जानकारी पाउनेछ ।
- ग) मगर भाषाका वक्तालाई पूर्वकार्यले केही कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
- घ) आफ्नो भाषाको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नेछ ।
- ङ) मगर भाषा र नेपाली भाषा बीच के कस्ता फरक र सम्बन्धको बारेमा जानकारी पाउनेछ ।
- च) अझ मगर भाषालाई स्तरीय भाषा बनाउन टेवा पुग्नेछ ।
- छ) मगर भाषाले नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने क्रममा के कस्ता त्रुटि गर्नेछ, भन्ने सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्नेछ ।
- ज) नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने क्रममा शुद्धसँग उच्चारण गर्न सहयोग गर्नेछ । यसरी हेर्दा पूर्वकार्यको महत्त्वले मगर भाषालाई निकै ठुलो सहयोग र टेवा पुऱ्याउने छ ।

२.२ पूर्व कार्यको समीक्षा

कुनै पनि अध्ययन गर्नुपूर्व त्यस सम्बन्धी भएका कार्यहरुको पूर्व जानकारी लिन आवश्यक छ । अध्ययनीय शीर्षकको क्षेत्र निर्धारण र सीमाङ्कन गर्न पूर्वकार्यले सहयोग पुग्दछ । यहाँ केही पूर्वकार्यको छोटकरीमा चर्चा गरिएको छ ।

अधिकारी (२०४०) द्वारा नेपाली मातृ र नेवारी भाषी विद्यार्थीहरुले वाक्य गठनमा गर्ने त्रुटिहरुको अध्ययन प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । काठमाडौंमा प्रवीणता प्रमाण पत्र तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरु माथि वाक्य गठन अन्तर्गत वचन, आदर, लिङ्ग, पुरुष र वाच्यसँग सम्बन्धित पक्षलाई लिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनको उद्देश्य प्रवीणता प्रमाण पत्र तहमा अध्ययनरत पहिलो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने विद्यार्थीहरुलाई नेपाली वाक्य गठनमा गर्ने त्रुटिहरु पहिल्याउनु र दुबै भाषाका विद्यार्थीहरुका बिचमा पाइने त्रुटिहरुलाई पहिल्याउनु र दुबै भाषाका विद्यार्थीहरु बीचमा पाइने त्रुटिहरुलाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गर्नु रहेको छ । निष्कर्षमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र वाच्य मध्ये सबै बढी वाच्यमा जटिलता भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

उपाध्यायद्वारा (२०४८) तामाङ्ग भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणको तुलना शोध शीर्षकमा व्याकरणका विभिन्न कोटिहरुको तुलना गरिएको छ । शोध कर्ताले तामाङ्ग र

नेपाली भाषाका व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन गरी कोटिको तहमा असमानता देखाएका छन् ।

पोखरेलद्वारा (२०५७) खोटाङ्गमा बोलिने मगर भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । मगर भाषाको सामान्य परिचय दिनु, मगर भाषाका आधारभूत शब्द सङ्कलन गर्न मगर भाषाका प्रमुख व्याकरणात्मक कोटि औल्याउनु र मगर भाषा र नेपाली भाषाको तुलना गर्ने उद्देश्यले गरिएको उक्त अध्ययनमा तुलनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

भण्डारी(२०६०) द्वारा नेपाली र मगर भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन शोध शीर्षक रहेको पत्रमा मगर र नेपाली^५ भाषा दुबै भिन्न पारिवारीक वर्गका भाषा भएकाले संरचनागत एकरूपता रहेको पनि लिङ्ग, वचन र आदरका दृष्टिले भने भिन्न रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

गोम्देन(२०६५) द्वारा तामाङ्ग र नेपाली भाषा बीच उच्चारण, रूप र वाक्य व्यवस्था बीच व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ । शोध कर्ता स्वयम् मातृभाषि भएकोले आफैलाई सूचक, मानी सामाग्री सङ्कलन गरिएको उक्त शोध पत्रमा तामाङ्ग भाषाका ४७ वटा वर्ण रहेको, एउटै श्वसनका आधारमा अर्थात् विभेद गर्ने रूप निर्माणमा मध्यसर्ग नलाग्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

थापा (२०५६) द्वारा दैलेखमा बोलिने मगर ढुट भाषाका अध्ययन शोध शीर्षकमा मगर ढुटको वर्ण रूप र वाक्य व्यवस्थाको अध्ययन गरिएको पाइन्छ । मगर भाषा ४४ वटा (स्वर + व्यञ्जन) वर्ण रहेको नेपाली भाषामा प्रश्नावली तयार पारी ती प्रश्नको उत्तर नेपाली भाषामा भन्न लगाइ सामाग्री सङ्कलन गरिएको पाइन्छ । नेपाली भाषा सरह मगर भाषामा पनि मुक्त र बद्ध रूप रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

राई (२०६६) द्वारा वान्तवा भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन शीर्षकमा वान्तवा (राई) भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा भिन्नता देखाउँदै वान्तवा भाषिले नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने सम्भावित त्रुटि समेत पहिल्याइएको पाइन्छ । उक्त अध्ययन शीर्षकमा शोध कर्ता आफू स्वयम् मातृभाषि भएकोले आफैलाई सूचक मानी सम्बन्धित भाषाका मूल वक्तासँग रुजु गराई तथ्याङ्कलाई विश्वसनीय बनाइएको छ ।

नेपाली भाषा र अन्य भाषासँग सम्बन्धित विभिन्न अध्ययन नभएकोले अनुसन्धान भएको पाइएता पनि प्रस्तुत अध्ययन गर्न खोजिएको शीर्षकमा कुनै अध्ययन नभएको पाइएकाले पनि सिरहा जिल्लाको मगर भाषाप्रति चाँसो राख्ने सम्पूर्ण सरोकारवाला एवम् शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले पाठ्य पुस्तक तथा शैक्षिक सामग्री आदि निर्माण गर्दा प्रस्तुत अध्ययन उपयोगी हुनेछ ।

२.३ व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाका व्यवस्था वा उप-व्यवस्थाहरूको समता वा भिन्नता सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित छ । (अधिकारी २०६२:१२७) । दुई वा दुई सो भन्दा बढी भाषाहरूको बीच विभिन्न स्तरहरूमा पाइने समानता र भिन्नताहरूको विश्लेषण गरिन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणबाट श्रोत भाषा (प्रथम भाषा) लक्ष्य भाषा (दोस्रो भाषा वा विदेशी भाषा) भाषाका बीचको समानता र भिन्नता बारे जानकारी प्राप्त हुन्छ ।

भाषा मानवीय सम्प्रेषणको आवश्यकता वस्तु हो । यसको सिकाइ र शिक्षण गर्नु सहज छ । त्यसमा पनि मातृभाषा भन्दा भिन्न भाषाको सिकाइ भन्नु जटिल हुन्छ । अतः जटिल प्रक्रिया भएकोले यसमा सुधारको आवश्यकता पर्दछ । सुधारका लागि शिक्षणका क्रममा आइपर्ने समस्याहरूको पहिचान र निराकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी निर्धारण गर्दा कठिनाइको स्तर एवम् कारण पत्ता लगाउनका लागि कुनै पनि दुई वटा भाषा लिई मातृभाषा र लक्ष्य भाषाका बीचको भाषिक संरचनाले मेल खाने भएका भाषा सिकाइ सरल र, नखाने भएका भाषा सिकाइ जटिल प्रकारको हुन्छ । त्यसैले शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले व्यतिरेकी अध्ययन त्यस्ता भाषाहरूका बिच विशेष उपयोगी मानिन्छ । जुन एक अर्कामा सम्पर्कमा बोलिन्छ । (अधिकारी) (२०६२:१२७) । व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरू बीचको संरचनात्मक समानता र भिन्नताहरू केलाइन्छ । यही तुलनात्मक अध्ययनबाट सिकारुका भाषा सिकाइमा आइपर्ने सम्भावित समस्याहरूलाई मध्य नजर गरी भाषा शिक्षणका लागि उपयुक्त सामग्री तयार गरी भाषा शिक्षण सहज हुन्छ । अतः व्यतिरेकी विश्लेषणले दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाहरूको संरचनात्मक भिन्नता र समानताको आधारमा भाषाहरूको विश्लेषण र तुलना गरी व्यतिरेकी निर्धारण गरिन्छ ।

क) व्यतिरेकी विश्लेषणको विकास

व्यतिरेकी विश्लेषणको विकासको पूर्वाभास १९ औं शताब्दीको तुलनात्मक भाषा शास्त्रीय अध्ययन समकालीन नभई कालक्रमिक भएकाले विश्लेषणभन्दा भिन्न हुन पुगेको छ। यसै गरी भाषाका विभिन्न विशेषताहरूका आधारमा भाषाको सामूहिक करण र वर्गीकरण गर्ने प्रकारात्मक भाषा विज्ञानमा पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको पृष्ठभूमि फेला पार्न सकिन्छ र यस्तो अध्ययन समकालीक भएपनि भाषाका सैद्धान्तिक र सार्वभौम प्रकृतिको खोजी गर्ने भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषणबाट यो भिन्न रहेको देखिन्छ। तुलनात्मक र प्रकारात्मक भाषा विज्ञानले व्यतिरेकी विश्लेषणको पूर्वधार खडा गरेको छ। विशुद्ध व्यतिरेकी विश्लेषण शैक्षणिक र प्रायोगिक प्रयोजन उपयोग गरिन्छ। यसको विकास २० औं शताब्दीको मध्यतिर मात्र भएको पाइन्छ यसै गरी व्यतिरेकी विश्लेषण संरचनात्मक भाषा विज्ञानको मोडेल वा ढाँचा अन्तर्गत भएको हुनाले यसको आधार तयार पार्न संरचनात्मक भाषा विज्ञानको पनि थोरै भूमिका रहेको पाइन्छ।

शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले भाषाको तुलनात्मक अध्ययन प्रति रुचि राख्ने प्रथम विद्वान संयुक्त राज्य अमेरिकाका सि. सि. फ्राइज (१९४५) हुन्। उनले आफ्नो अध्ययनमा दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामाग्री भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा उपयोगी हुने कुरा उल्लेख गरेपछि यस प्रति चाँसो बढ्न थालेको पाइन्छ। यस नवीन अवधारणलाई अगाडि बढाउने अन्य विवरणहरूमा वोन्रिख (१९४५) र ल्याडो (१९५७) छन्। यस क्रममा ल्याडोले शिक्षार्थीका मातृभाषा र लक्ष्यभाषा दुबै मध्ये जुनले भाषा सिकारुको पहिलो भाषसँग समानता राख्दैन भने गाह्रो हुने कुरा बताएका छन्।

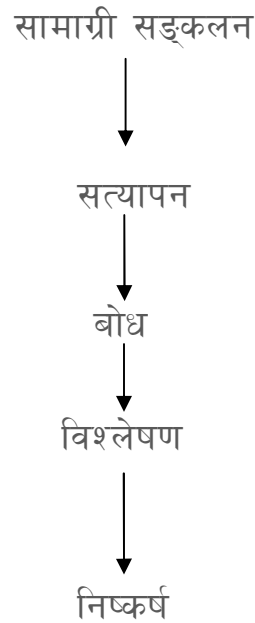
ख) व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रक्रिया र पद्धति

७

दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाहरूको तुलनात्मक वर्णन विश्लेषण गर्ने व्यतिरेकी विश्लेषणको कुनै दुई भाषाका बीचमा पाइने संरचनात्मक समानता असमानताको निर्धारण गर्ने प्रयत्न गर्दछ। यसका निम्ति सर्वप्रथम दुई भाषालाई एक ठाउँमा राखेर तिनका बिचमा पाइने समानता र असमानताका बिन्दु खोजिन्छ र ती दुई भाषाहरूका बिचमा पाइने समानता र असमानताका बिन्दुहरू देखिन्छन्। तिनको विश्लेषण विभिन्न तहमा गरिन्छ। यसो गर्दा सबैको एकैचोटि वर्णन गर्नु भन्दा उप-व्यवस्थागत तहमा रही एक पल्ट खास पक्षमा केन्द्रित उपयुक्त ठानिन्छ। अधिकारी (२०६२:१२९) व्यतिरेकी विश्लेषणको यस्ता तहहरूमा विशेष गरी निम्नानुसार छ।

- वर्णनात्मक
- रूपात्मक
- वाक्यात्मक
- शैलीगत
- शब्द भण्डारगत

भाषाको विभिन्न तहको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा कुन पक्षको विश्लेषण गर्नु हो सो निर्धारण गर्न आवश्यक छ। यस क्रममा भाषाका खास पक्ष वा विश्लेषणहरूको वर्णन र ती विशेषताहरूको तुलना जस्ता कुराहरूलाई संगसंगै लैजानुपर्ने हुन्छ। अतः व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा निम्न प्रक्रिया अंगालिन्छ :

व्यतिरेकी विश्लेषण भाषा विश्लेषण सम्पूर्ण पक्षमा एकै पटक नगरी ती मध्ये समस्यापूर्ण एक वा सो भन्दा बढी पक्षमा गर्ने गरिन्छ। यसो गर्दा सो भाषाका समान स्तरका तहका सामाग्री सङ्कलन विभिन्न पक्षबाट गरिन्छ। उक्त सङ्कलित सामाग्रीलाई विश्लेषणका लागि तोकिएको भाषाका मूल वक्ताबाट रुजु गरिन्छ। यस पछि त्यो रुजु वा सत्यापन गरिएको सामाग्रीलाई व्यवस्था र वर्गीकृत गर्ने भिन्नतालाई प्रभावित पार्न तद्व्यवहारु केलाउन भिन्नताका स्थूल र गहनतालाई पहिल्याउने उक्त दुई भाषा बिच देखिने मूल अन्तर र सामान्य अन्तरहरू औल्याउने तथा कठिनाइको क्षेत्र निर्धारण गर्ने जस्ता

प्रक्रिया व्यतिरेकी विश्लेषण पनि अपनाइन्छ । यसरी उल्लेखित दुई पद्धति मध्ये जुनसुकै अनुसार पनि गर्न सकिन्छ । ती पद्धति हुन् ।

अ) समतलीय

आ) ऊर्ध्वतलीय

ती मध्ये समतलीय अध्ययनमा कुनै एक भाषाका तत्वहरूको तुलना गर्ने पद्धति अपनाइन्छ र यी प्रयोगिक दृष्टिले ज्यादै महत्वपूर्ण मानिन्छन् भने ऊर्ध्वतलीय अध्ययनमा दुई भाषाहरूका बीच समानता र भिन्नताको विस्तृत अध्ययन गर्ने पद्धति अङ्गालिन्छ र भाषाका सार्वभौमिक विशेषताहरूको खोजका लागि उपयुक्त मानिन्छ । यसका अतिरिक्त यसबाट आवश्यक सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसरी व्यतिरेकी विश्लेषण उक्त दुई पद्धति मध्ये जुन लक्ष्य भाषाको अध्ययनमा उपयुक्त हुन्छ सोही पद्धति अपनाउनु पर्छ ।

ग) व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगिता

व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था तथा उप-व्यवस्थाहरूको तुलनात्मक वर्णन विश्लेषणका आधारमा पहिल्याउने सम्भावित त्रुटि क्षेत्रका कारणले गर्दा यो शैक्षणिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित पनि मानिन्छ । यस्तो निष्कर्षबाट निर्मित पाठ्यसामाग्री मातृभाषी सिक्ने दोस्रो भाषी वक्ताका लागि अत्याधिक उपयोगी सावित हुन्छ । अतः व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगितालाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :

- अ) व्यतिरेकी विश्लेषणबाट स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका बीचको जानकारी प्राप्त गरिन्छ ।
- आ) यसबाट लक्ष्य भाषा सिकाइका क्रममा देखा पर्ने कठिनाइको पूर्वानुमान र व्याख्या गर्ने आधार वा सूझाव प्राप्त हुन्छ ।
- इ) स्रोत भाषासँग समान रहेका क्षेत्रमा लक्ष्य भाषा सिक्न सजिलो हुने र स्रोत भाषासँग असमान रहेका क्षेत्रमा लक्ष्य भाषा सिक्न कठिनाइ पर्दछ, भन्ने कुराको निष्कर्ष यसबाट प्राप्त हुने भएकोले शिक्षण सिकाइका क्षेत्रमा यसको उपयोगिता उल्लेख्य रहेको छ ।
- ई) मानकबाट विचलित भाषिक भेद सिकेका विद्यार्थीहरूलाई मानक भेद सिकाउने के कस्ता पाठ्य सामाग्रीमा बढी जोड दिनु पर्दछ, भन्ने सुझाव यसबाट प्राप्त हुन्छ ।

- उ) भाषाका सबै शिक्षकहरु विद्यार्थीको पहिलो भाषाका ज्ञात नहुने हुनाले तिनीहरुका लागि उपयुक्त हुने पाठ्यसामाग्री निर्माण गरी त्यस प्रति निर्देशित गर्न समेत व्यतिरेकी विश्लेषण उपयुक्त हुन्छ ।
- ऊ) भाषामा हुने विभिन्न अभिलक्षणका आधारमा तिनको वर्गीकरण गर्न यसले सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ए) दोस्रो भाषा शिक्षणको पाठ्यक्रम निर्माणका पाठ्यपुस्तक लेखन सम्पादनका अतिरिक्त शिक्षण सामाग्री र शिक्षण विधिको निर्माणका साथै छनोटमा पनि सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ऐ) अनुवाद कार्यमा पनि यसले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

घ) व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा

भाषाका प्रयोग पक्षको अध्ययन गर्ने विज्ञान प्रायोगिक भाषाविज्ञान हो भने प्रायोगिक भाषा विज्ञानको एउटा शाखा व्यतिरेकी विश्लेषण हो । जुन शैक्षणिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित भएको व्यतिरेकी विश्लेषणबाट सिकाइका सबै पक्षको समाधान खोज्न सक्ने दृष्टिकोण राखियो तर यो सम्भव नभएपछि यसको सैद्धान्तिक धरातल कमजोर महसुस गरियो । जसबाट उत्पन्न कमजोरी एवम् कठिनाइ नै यसका सीमा हुन् । जसलाई तल निम्नानुसार बुँदागत रुपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- अ) व्यतिरेकी विश्लेषणद्वारा कुनै पनि भाषा सिकारुको लक्ष्य भाषा सिकाइमा जुन कठिनाइ उत्पन्न हुन्छ भन्ने अनुमान गरिन्छ त्यो अनुमानित कठिनाइमा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाको विवरण भिन्न हुनासाथ त्यो पनि भिन्न हुनजान्छ । अतः व्यतिरेकी विश्लेषणबाट प्राप्त हुने यो अनुमानित अवधारणालाई यसको सीमा मान्न सकिन्छ । किनभने भिन्न नमूनाले भिन्न तुलनीय निर्धारित गर्दछन् र कठिनाइ श्रेणी पनि भिन्न हुन्छन् ।
- आ) व्यतिरेकी विश्लेषणका अनुसार स्रोत भाषाबीच समानता भएका भाषा सिकाइ सहज हुने मानिन्छ तर अनुमानित रुपले यसका स्रोत भाषाबीच जति असमानता हुन्छ त्यति नै भाषा सिक्न कठिन हुन्छ भन्ने केही छैन । अतः यो पनि यसको सीमा हो ।

- इ) भाषा सिकाइका क्रममा आउने जटिलताहरु लक्ष्य भाषाका प्रकृति र जटिलताका कारण पनि उत्पन्न हुन सक्छ तर यसले स्रोत भाषासँगको सम्बन्धको कम बेसीका कारणले हुने कुरा बताउँछ । अतः यो पनि यसको सीमा हो ।
- ई) भाषा सिकाइका क्रममा आउने कठिनाइहरु स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषा दुवैका कारणसँग सम्बन्धित हुन्छ । जसको कठिनाइको अध्ययन यसमा हुँदैन । अतः यसलाई पनि यसको सीमा मान्न सकिन्छ ।
- उ) व्यतिरेकी विश्लेषणको आधारमा निर्धारित भाषिक असमानता र भाषा सिकाइका कठिनाइबीच कुनै प्रकारको सम्बन्ध निर्धारित गर्न सकिँदैन अतः यो पनि यसको सीमा हो ।
- ऊ) यसले सिकाइएको केन्द्रविन्दु विद्यार्थीलाई नमानी शिक्षण सामाग्रीलाई जोड दिन्छ ।

अध्याय – तिन :

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

३.१. तथ्याङ्क सङ्कलन :

कुनै पनि विषय सम्बन्धमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अनुसन्धानको उद्देश्य पुरा गर्नका लागि विभिन्न स्थान तथा विभिन्न ठाउँबाट प्राथमिक र गौण स्रोतद्वारा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । ती तल निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

क) प्राथमिक स्रोत :

प्राथमिक स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नका लागि नेपाली भाषामा शब्द सूची तयार गरिएको छ । प्रश्नावली निर्माण गरी सम्बन्धित मातृभाषीको अन्तर्वार्ता लिइएको छ । मगर भाषामा रहेका शब्दहरू सङ्कलन गरिएको छ । शोधकर्ता आफै पनि मगर बस्तिमा बसोवास गर्दै आएकोले यस सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सहज हुनेछ ।

ख) गौण स्रोत :

गौण स्रोतका मुख्यतः पुस्तकालय विधिको अवलम्बन गरिएको छ । सङ्कलित तथ्याङ्कलाई अभि प्रामाणिक र आधिकारिक बनाउन मगर भाषामा प्रकाशित व्याकरण पुस्तक पत्र पत्रिका सम्बन्धित भाषाका विशेषज्ञ साथै पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूको मिल्दा शीर्षक र शोधपत्रको अध्ययन गरी उपयुक्त समाग्रीलाई आवश्यकता अनुसार ग्रहण र मातृभाषी वक्ताहरूको सहयोग पनि लिइएको छ ।

अ) अध्ययनको सीमाङ्कन :

प्रस्तुत अध्ययन निम्न लिखित सीमा क्षेत्रमा आधारित रहेको छ : –

- । प्रस्तुत शोध पत्रको अध्ययन क्षेत्र सिरहा जिल्लाको धनगढीमाई नगरपालिका वडा नं. १० अन्तर्गत श्यामपुर गाउँ रहेको छ ।
- । प्रस्तुत शोध पत्र मगर र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्था , रूपव्यवस्था र वाक्य व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययनमा सिमित रहेको छ ।

३.२. जनसङ्ख्या :

सिरहा जिल्लामा एक भाषीको मात्र बाहुल्यता नभई जिल्लाका विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न भाषाभाषीको बसोवास पाइन्छ । १०६ गा.वि.स. र २ वटा नगरपालिका भएका

यस जिल्लाको विभिन्न गा.वि.स.हरुमा विभिन्न भाषाभाषीहरुको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ । ती गा.वि.स.हरुमध्ये असनपुर, बडहरामाल, बस्तीपुर, भदैया, भवानीपुर, विष्णुपुरकट्टी, चन्द्रलालपुर, चन्द्रोदयपुर, धनगढी, फुलबरिया, गोविन्दपुर, मल्हनमा, गोविन्दपुर तरेगना, जम्दह, लहान नगरपालिका, लालपुर, मुक्सार, रामनगर मिर्चैया, सनहैठा गा.वि.स.हरुमा मगर भाषीको घना / पातलो बस्ती रहेको छ र गोविन्दपुर तरेगना, बडहरामाल गा.वि.स.मा क्षेत्री जाति, त्यस्तै अरनमा, असनपुर, बर्छवा, बस्तीपुर, मकवानपुर, विष्णुपुरकट्टी, हरकट्टी, इनर्वा, इटहरा, डुमरी आदि गा.वि.स.हरुमा यादवहरु र सोनमति, औरही, लहान, बेल्ला, भोकराहा, चटारी, मोहनपुर आदि गा.वि.स.मा मुस्लिम भाषी र जम्दह गा.वि.स. धनगढी गा.वि.स. मा तामाङ भाषीको घनाबस्ती रहेको छ । त्यसैगरी जानकी नगर गा.वि.स. मा नेवार, हनुमाननगर, पोखरभिण्डा, भवानीपुर, ब्रहमानगोर्छारी गा.वि.स.हरुमा थारु भाषीको घनत्व रहेको छ । (आले, तेजबहादुर २०६७-०७-०५) ।

यस बाहेक अन्य भाषीहरु दमाई, कामी, सार्की, माझी, मुसहर, पासमान, धानुक, सन्यासी, ठकुरी, चमार, कोइरी, तेली, सुडी, मलाह, दनुवार, हलुवाई आदि जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स.मा छ्यासमिस भएर रहेको पाइन्छ । २०२८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ५८, २७५ रहेको थियो, जसमध्ये २९, ६३४ पुरुष र २५, ६४१ महिला थिए । वि.सं. २०३८ सालको जनगणना अनुसार यो सङ्ख्या बढेर ३,५३,३९८ पुग्न गएको पाइन्छ, जसमध्ये पुरुष १,९४,९५८ र १,८०,४०० महिला पुगेको थियो । त्यसैगरी २०४८ को जनगणना अनुसार कुल जनसङ्ख्या बढेर ४,६०,७४६ पुगेको थियो, जसमध्ये पुरुष २,३६,२११ र महिला २,२४,५३५ थियो । २०५७ सालको प्रक्षेपण र २०५५ सालको जनगणना अनुसार कुल जनसङ्ख्या ५,८२,७५१ जसमध्ये पुरुष २,८६,६४१ र महिला २,९५,९३४ पुगेका थिए । (सी.बी.एस.१९९९ जि.ब.स.:चि४) ।

यस अनुसार २०५० / २०५१ देखि २०५६ / २०५७ को जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.३३ (औसत) रहेको पाइन्छ । नेपालको ७५ जिल्लामध्ये सिरहा जिल्ला सबभन्दा कम (५.२६) भाषाभाषी रहेको पाइन्छ । २०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार सिरहा जिल्लाको विभिन्न भाषाभाषीहरुको जनसङ्ख्या र नाम निम्न लिखित रहेको पाइन्छ । (के.त.वि.) ।

क्र. सं.	जातीको नाम	जनसङ्ख्या	पुरुष	महिला
१.	यादव	१,५५,३९१	७७,०४७	७८,३४४
२.	मुसलिम	४७,७१५	२२,२३६	२५,४७९
३.	मुसहर	३९,९२९	१९,८८४	२०,०४५
४.	कोइरी	३८,३२५	१८,९६१	१९,३६४
५.	चमार	३६,१५०	१७,०९०	१९,०६०
६.	तेली	३०,५६२	१५,००३	१५,५५९
७.	थारु	२६,३८६	१२,७२०	१३,६६६
८.	धानुक	२३,३३०	११,०६३	१२,२६७
९.	पासमान	२०,८९०	१०,१४७	१०,७४३
१०.	सुडी	१७,५१२	८,७५३	८,७५९
११.	मलाहा	१६,०४६	७,५१६	८,५३०
१२.	कामत	१३,८८९	६,५२८	७,३६१
१३.	खत्वे	१३,८७४	६,७२७	७,१४७
१४.	तत्मा	१३,८६७	६,५९२	७,२७५
१५.	हलुवाई	१३,१८६	६,४९७	६,६८९
१६.	दनुवार	१०,८७५	५,१०९	५,७६६

१७.	ठाकुर	८,७९७	४,२९५	४,५०२
१८.	बढाइ	८,५६४	४,१३०	४,४३४
१९.	तामाङ	७,०२९	३,४३१	३,५९८
२०.	मगर	६,९७८	३,३७९	३,५९९
२१.	क्षेत्री	६,५६५	३,२४५	३,३२०
२२.	कथबनियाँ	६,४३२	३,२३४	३,१९८
२३.	ब्राहमण पहाडी	६,००४	२,९५७	३,०४७
२४.	धोबी	५,६६२	२,७९४	२,८६८
२५.	बर्ही	४,३०८	२,१००	२,२०८
२६.	कामी	३,७७९	१,७९३	१,९८६
२७.	कुर्मी	३,६५९	१,७९८	१,८६१
२८.	नेवार	३,४०४	१,७२६	१,६७८
२९.	कल्वार	३,१९३	१,५५२	१,६४१
३०.	ब्राहमण तराई	३,१८८	१,६५५	१,५३३
३१.	सोनार	२,९७१	१,५१४	१,४५७
३२.	कुम्हार	२,२२८	१,०५५	१,१७३
३३.	क्यास्थ	२,०४२	९८४	१,०५८
३४.	राजपुत	१,९११	९७४	९३७
३५.	राई	१,८८१	९०१	९८०

३६.	सरदार	१,८०३	८४३	९६०
३७.	गडेरी	१,७७८	८६५	९१३
३८.	भागड	१,५७८	७४४	८३४
३९.	डोम	१,५२६	७५९	७६७
४०.	सुनुवार	१,५०७	७३८	७६९
४१.	बिन	१,४६८	६६५	८०३
४२.	मर्वाडी	१,३७०	६८५	६८५
४२.	दमाइ	१,३०९	६४७	६६२
जम्मा :-		६,३७,३२८		

उक्त माथिको तथ्याङ्क अनुसार मैथली भाषीहरूको सङ्ख्या प्रथम स्थानमा रहेको छ, किनभने ती भाषीहरू धेरै गा.वि.स.हरूमा बसोवास गरिरहेका छन् । त्यस्तै नेपाली, उर्दु, थारु, तामाङ, हिन्दी पछि सातौँ स्थानमा “मगर” रहेको छ । नेपाल अधिराज्यको विभिन्न स्थान र प्रदेशमा बसोवास गर्ने मगर जातका थर उपथरहरू धेरै भए तापनि त्यसमध्ये सिरहा जिल्लामा बसोवास गर्ने मगर जातिका थर-उपथरहरू यस प्रकार रहेको छ । केपछाकी, आले, जर्घा, राना, खापाङ्गी, गुर्मछान, दर्लामी, बलम्पाकी, आछामी, थापा, सुसलिङ्ग, पुलामी, खुलाल, बुर्जा, त्रौछाकी, मिरिङ्गचिङ, लुङ्गेली, गरङ्गा, रखाल, रमौली, ल्हायो, भिङ्गु पुलामी, क्यापछाकी, पिठाकोटे, मस्राङ्गी आदि रहेको छ । (आले, तेजबहादुर २०६७ – ०७ – ०५) ।

३.३. नमूना छनोट :

१६ औँ शताब्दीतिर नेपाल बाइसे, चौबीसे राज्यमा विभाजित थिए । त्यसबखत पृथ्वीनारायण शाह नेपाललाई एकीकरण गर्ने अभियानमा जुटेका थिए । पृथ्वीनारायण शाहले नेपाललाई एकीकरण गरिसकेपछि देशमा शान्ति कायम गर्नको निम्ति विभिन्न क्षेत्रमा सेनाहरू, लडाकुहरू खटाएका थिए । पृथ्वीनारायण शाहकै पालामा सिराहा जिल्लामा पनि दनुवार, मगर, मगैइयाहा डोमहरू बसोवास गरेका थिए । त्यस बखतमा मगैइयाहा डोमहरू अतिक्रमण गर्ने कार्यमा सक्रिय थिए त्यही अतिक्रमण र लुटपाटलाई नियन्त्रण गर्नको लागि घलेहरूलाई सिराहा जिल्लामा उनलाई खटाएका थिए । हालको छपराडी चौकभन्दा उत्तरतिर घले गाउँ अहिले पनि छ । त्यहाँ घलेहरू १७५ वर्ष अघि बसोवास गरेका थिए । तिनीहरूलाई खाने बस्नेको व्यवस्था मिलाई दिएको थियो । त्यस ताका सिराहा जिल्लाको

नाम थिएन । यी सबै भू-भाग सप्तरी जिल्लामा समावेश थियो । सप्तरी भनेको सात वटा तरीको समूह हो । तरी भनेको ठूलो बन वा जङ्गल हो । ती तरीलाई वीरशमसेर, चन्द्रशमसेरको पालामा फँडानी गर्ने कार्य भएको थियो । त्यस फँडानीको कार्य मगर सैनिकहरूद्वारा संचालन भएको थियो र मगर सैनिकहरूको बाहुल्यता रहेको थियो । फाँडेको खाली कैयौं मगर सैनिकले सो क्षेत्रमा परिवारसहित बसोवास गरे सेनामा पिपा (भारीबोक्ने, दाउरा व्यवस्था गर्ने) को काम तामाङ सैनिकहरूले गर्दथे । सोही बेलादेखि सिराहाको उत्तर भेग औलो नलाग्ने ठाउँमा मगर तथा तामाङहरूको बस्ती बसेको पाइन्छ । २०१८ सालमै आएर सिराहा र सप्तरी जिल्ला छुट्टयाइएको थियो । त्यस्तै अर्को भनाई अनुसार उदयपुरबाट नै सिराहातिर मगर जतिहरू बसोवास गर्न सिराहा आएका थिए । हाल पनि सिराहामा मगरहरू अत्यधिक पाइन्छ । (दनुवार, नथुनिसिंह २०६७ - ०७ - १०) ।

नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने सगरमाथा अञ्चल अन्तर्गत सिराहा जिल्ला अवस्थित छ । यस जिल्लाको उत्तरी पश्चिम भाग र दक्षिणी पश्चिम भाग केही लामो आकारको देखिए पनि यसको आकार चतुर्भुजको आकार जस्तो छ । यस जिल्लामा मगरभाषी लगायत नेपाली, मैथिली, उर्दु, भोजपुरी, नेवारी, गुरुङ, तामाङ, थारु, दनुवार, लिम्बु, राई भाषाभाषी पनि छन् । यस जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ५,६२,५५१ रहेको छ, जसमध्ये मगर भाषीहरूको जनसङ्ख्या ४,७३० रहेको छ । सिराहा जिल्लाको विभिन्न गा.वि.स. र गाउँहरूमा रहेका मगर भाषीकाहरूको नमूना छनौट गर्दा निम्न तालिकाबाट देखाउन सकिन्छ ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग अनुसार सिराहा जिल्लाको गा.वि.स. न. पा. मा बोल्ने मगर भाषा सम्बन्धी भाषागत तथ्याङ्क यस प्रकार रहेको छ

गा.वि.स. को नाम	गाउँको नाम	जम्मा	मगरभाषी प्रयोग गर्ने पुरुष	मगरभाषी प्रयोग गर्ने महिला
बडहरामाल	भुल्के, वस्तीपुर	५७	२६	३१
फुलवरिया	फुलवरिया भगवतपुर	५२३	२४९	२८०
चन्द्रलालपुर	गोविन्दपुर	६०	६०	६०
चन्द्रउदयपुर	धर्मपुर, डंडाटोल, नयाँटोल	५२५	२४८	२७७
जम्दह	जम्दह तेतरिया	६६८	३२८	३४०
लालपुर	टोडके, गुरुधाम, ठूलो सानोटोल	२४९	१३२	११७

मुक्सार	बलडाँडा, चारघरे, मुक्सार	३९४	१९६	१९८
विष्णुपुरकट्टी	मगरटोल, महाजनी, अम्वास	१,२५३	६१२	६४१
धनगढी	श्यामपुर, चैनपुर, शान्तिपुर, नैनपुर	५८१	२९६	२८५
असनपुर	बलकवा, डोहटीया, गोलबजार	२८२	१२९	१५३
भदैया	असनाहा	७७	३२	४५
गोविन्दपुर तरेगना	तरेगना, बर्दमार, आर्दमार, धाब्रे	४२१	२०७	२२४
गोविन्दपुर मलहनमा	खेसा	६८	३१	३७
रामनगर मिचैया	छघरे, मुलावारी	१००	७०	७०
भवानीपुर	भवानीपुर	६	६	६
लहान नगरपालिका	लहान, ग्रामिण चौक	६३	३२	३१
सन्हैठा	सन्हैठा	९०	५०	५०
बस्तीपुर	गोविन्दपुर	५	५	५

३.४. प्रश्नावली निर्माण :

- क) नेपालमा मगरहरुको परम्परागत बसोवास क्षेत्र कुन हो ?
- ख) मगरात क्षेत्रलाई पहिले-पहिले मगरहरु के भनेर चिनाउँथे ?
- ग) मगरहरु कुन भाषा बोल्दछन् ?
- घ) मगर भाषालाई कुन समूहमा गनिन्छ ?
- ङ) मगर भाषाका कति भेद छन् ?
- च) मगरहरु आफ्नो जातिमा कुन देवतालाई मान्दछन् ?
- छ) मगर भाषाको आफ्नो लिपि छ कि छैन ?
- ज) मगर धामी, भाँक्री र शिकारीलाई के भन्दछन् ?
- झ) मगरहरुको सामाजिक र धार्मिक नेताको नाम के हो ?
- ञ) मगरहरुका नाच गानका नाम के-के हुन् ?
- ट) मगरहरु मर्दा मुर्दालाई के गर्छन् ?

- ठ) घरमा जन्मेको पहिलो छोराको लागि कुन संस्कार गरिन्छ ?
- ड) मगरहरु विवाह गर्दा मामाचेला फुपूचेलालाई चलाउँछन् कि चलाउँदैनन् ?
- ढ) कहाँका मगरहरु बच्चा जन्मेकै दिन अन्न प्रासन गर्दछन् ?
- ण) मगरहरुको समाजमा भेजा भनेको के हो ?

३.५. परीक्षण तथा कार्यान्वयन :

नेपाल एक बहुभाषिक, बहुजातिय देश हो । हाम्रो देश नेपाललाई पाँच विकास क्षेत्र र १४ अञ्चल ७५ जिल्लामा विभाजन गरिएको छ । त्यस मध्ये सिराहा जिल्ला अन्तर्गतमा बसोवास गर्ने विभिन्न जातजातिका मानिसहरु छन् । जस अन्तर्गत मगर जातिले बोल्ने मगर भाषा सम्बन्धी परीक्षण तथा कार्यान्वयन गर्दा अथवा हाम्रो सिराहा जिल्लामा ११६ गा.वि.स. र २ नगरपालिकाको विभिन्न गा.वि.स. र विभिन्न नगरपालिका भित्र बसोवास गर्ने मगर भाषाको बारेमा परीक्षण र कार्यान्वयन गर्दा म शोधकर्ता स्वयम् विभिन्न गा.वि.स.को गाउँमा गएर परीक्षण गर्दा जसमध्ये असनपुर गा.वि.स.मा गई बुढाबुढी तथा युवाहरुमा परीक्षण गर्दा शोध गर्दा त्यस ठाउँमा जम्मा मगर बस्ती २८२ र पुरुष १२९ र महिला १५३ ले आफ्नो भाषा प्रयोग गरेको पाइन्छ । अन्यले नेपाली भाषा नै प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

यसरी हेर्दा हाम्रो सिराहा जिल्लामा बसोवास गर्ने विभिन्न भाषाभाषीहरु मध्ये मगर जाति जम्मा ५,२०९ रहेको छ । त्यस मध्ये पुरुष २,५२९ र महिला २,६८० रहेको छ । (के. य. वि.२०५८ म शोध कर्ता स्वयम् विभिन्न गा.वि.स.मा गएर परीक्षण तथा कार्यान्वयन गर्दा कुल जनसङ्ख्या मध्ये केही जनसङ्ख्याले आफ्नो मातृभाषाको प्रयोग गरेको रहेछ । उक्त परीक्षण र कार्यान्वयन निम्न अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ । सिराहा जिल्लाको बोल्ने वक्ता तथा कार्यान्वयन गर्ने वक्ताको जनसङ्ख्या :

गा.वि.स. को नाम	गाउँको नाम	जम्मा	मगरभाषी प्रयोग गर्ने पुरुष	मगरभाषी प्रयोग गर्ने महिला
बडहरामाल	भुल्के, वस्तीपुर	५७	२६	३१
फुलवरिया	फुलवरिया भगवतपुर	५२३	२४९	२८०
चन्द्रलालपुर	गोविन्दपुर	६०	६०	६०
चन्द्रउदयपुर	धर्मपुर, डंडाटोल, नयाँटोल	५२५	२४८	२७७
जम्दह	जम्दह तेतरिया	६६८	३२८	३४०
लालपुर	टोडके, गुरुधाम, ठूलो सानोटोल	२४९	१३२	११७
मुक्सार	बलडाँडा, चारघरे, मुक्सार	३९४	१९६	१९८
विष्णुपुरकट्टी	मगरटोल, महाजनी, अम्वास	१,२५३	६१२	६४१
धनगढी	श्यामपुर, चैनपुर, शान्तिपुर, नैनपुर	५८१	२९६	२८५
असनपुर	बलकवा, डोहटीया, गोलबजार	२८२	१२९	१५३
भदैया	असनाहा	७७	३२	४५
गोविन्दपुर तरेगना	तरेगना, बर्दमार, आर्दमार, धाब्रे	४२१	२०७	२२४
गोविन्दपुर मलहनमा	खेसा	६८	३१	३७
रामनगर मिचैया	छघरे, मुलावारी	१००	७०	७०
भवानीपुर	भवानीपुर	६	६	६
लहान नगरपालिका	लहान, ग्रामिण चौक	६३	३२	३१
सन्हैठा	सन्हैठा	९०	५०	५०
वस्तीपुर	गोविन्दपुर	५	५	५

यसरी सिराहा जिल्ला अन्तर्गत बसोवास मगर जातिको भाषा सम्बन्धी परीक्षण तथा कार्यान्वयन गर्दा विभिन्न गा.वि.स. तथा नगरपालिकाको गाउँ टोलमा गई त्यस ठाउँको बुढाबुढी तथा महिला, बालबालिका तथा युवा साथीहरूसँग शोधपुछ गर्दा सम्पूर्ण जिल्ला भरिका मगर जाति मध्ये ७५ प्रतिशत मानिसले आफ्नो भाषाको कार्यान्वयन गरेको अथवा प्रयोग गरेको पाइन्छ, त्यस मध्ये २५ प्रतिशत मानिसहरूले अन्य अथवा नेपाली भाषा प्रयोग

गर्दै आएको पाइन्छ । परीक्षण तथा कार्यान्वयन गर्दा यस्तो परिणाम प्राप्त भएको छ । (के. त. वि. २०६८) ।

३.६. तथ्याङ्क विश्लेषण :

सिराहा जिल्ला एक तराई जिल्ला अथवा मधेश हो । यस अध्यायलाई तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा सिराहा जिल्लामा रहेका विभिन्न गा.वि.स. अथवा नगरपालिकाका व्यक्तिहरूसँग शोध अनुसन्धान अथवा प्रश्न गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरेका छौं साथै अन्तर्वार्ता र शोध कर्ता एवम् गाउँ टोल गई जनसङ्ख्या तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यसरी नै विभिन्न मगर भाषाका पुस्तकहरु तथा भाषा सम्बन्धी अनुसन्धान भएका शोध शीर्षकबाट मगर भाषाका व्याकरणबाट मगर भाषा सम्बन्धी विभिन्न विद्वानका अनुसन्धान तथा पुस्तकलयहरुबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । साथै जनसङ्ख्या सङ्कलन गर्दा पनि गाउँ टोलमा गई गरेका छन् र (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) बाट सिराहा जिल्लाको विभिन्न भाषागत जनसङ्ख्या, सङ्कलन गरिएको छ । त्यसै गरी सिराहा जिल्लामा विभिन्न गा.वि.स. र नगरपालिकामा बसोवास गर्ने मगर जातिका नमूना छनौट गरेको छ र मगर सम्बन्धी विभिन्न १५ ओटा प्रश्नावली निर्माण गरेको छ । यसरी नै विभिन्न गाउँ टोलमा गई परीक्षण तथा कार्यान्वयन गर्दा मगर भाषा प्रयोग गर्ने ७५ प्रतिशत र अन्य अथवा नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने २५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ ।

यसरी हेर्दा यस सिरहा जिल्लाको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा माथि उल्लेख गरिएका कार्यहरु प्राप्त भएको छ ।

अध्याय – चार :

व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१. उच्चारण व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन

उच्चारण ना (स) १ अरुले सुन्ने गरी मुखबाट वर्णनात्मक ध्वनि निकाल्ने काम : बोली २ मनमा लाग्नेका कुरा मुखबाट व्यक्त गर्न काम : बोलाइ (ने.बृ.श.२०५८:१२७) व्यवस्था ना (स) १ जस्तो हुनु पर्ने ठीक त्यस्तै अवस्था राम्रो हालत, इन्तजामः प्रबन्ध (ने.बृ.श.२०५८: ११७७) उच्चारण व्यवस्थाको शब्दार्थलाई हेर्दा अरुले सुन्ने गरी मुखबाट निकल्ने अर्थयुक्त ध्वनि बोलीको प्रबन्ध नै उच्चारण व्यवस्था हो । उच्चारण व्यवस्थाको अध्ययन गर्नका लागि वर्ण व्यवस्थाको अध्ययन आवश्यक हुन्छ । मानव उच्चारण अवयवको सहायताले उच्चारित हुने सबै भन्दा सानो सार्थक भाषिक एकाइ वा ध्वनि प्रतीक नै वर्ण हो । भाषाहरूका आ-आफ्ना विशेषता हुने भएकोले भाषाका आफ्नै वर्णनात्मक विशेषता हुन्छ । मगर र नेपाली भाषाका वर्णनात्मक व्यवस्थालाई यसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

क) स्वर वर्ण

श्वास प्रवाहमा बाधा नभई उच्चरित हुने आक्षरिक ध्वनिलाई स्वर ध्वनि भनिन्छ । चूडामणि बन्धुका अनुसार जुन ध्वनिको उच्चारण गर्दा श्वास प्रवाहमा कुनै बाधा पर्दैन त्यसलाई स्वर वर्ण भनिन्छ । नेपाली भाषाका ६ वटा व्यतिरेकी स्वर ध्वनि पाइन्छ । मगर भाषामा १२ वटा अर्थ विभेदक स्वर ध्वनि पाइन्छ । भाषा र तरुङ्गमगर (२०६४:१) । मगर भाषामा अ,आ,ई,ऊ, ए, ओ मगर भाषाका स्वर वर्ण हुन् ।

अ) स्वर वर्णको वर्गीकरण

आ) ओठको स्थितिको आधारमा

वर्णको उच्चारणमा ओठको अवस्था एकै प्रकारको हुँदैन । ओठको अवस्थाका आधारमा गोलित र अगोलित स्वर वर्णलाई विभाजन गर्न सकिन्छ ।

:- गोलित स्वर

स्वर वर्णको उच्चारणका क्रममा ओठको आकार गोलित भई उच्चारण हुन्छ भने त्यस्तो वर्णलाई गोलित स्वर भनिन्छ। मगर भाषामा ऊ, ओ, गोलित स्वर वर्ण हुन्छ। नेपाली भाषामा उ, ओ गरी दुई स्वर ध्वनि पाइन्छ। नेपाली भाषाको तुलनामा मगर भाषामा ऊ, र ओ वर्ण बढी रहेको पाइन्छ।

:- अगोलित स्वर

ओठहरूको आकार फैलिएर उच्चारण हुने स्वरलाई अगोलित स्वर भनिन्छ। मगर भाषाका अ, आ, ई, ए वर्णहरू अगोलित स्वर वर्ण हुन् भने नेपालीका इ, ए, अ, र आ अगोलित स्वर वर्ण हुन्।

इ) जिब्राको उचाइका आधारमा

भाषामा भएका स्वरहरूको उच्चारण गर्दा मुख विवरमा जिब्राले विभिन्न किसिमको उचाइ ग्रहण गर्दछ। मगर र नेपाली भाषामा भएका स्वरहरू उच्चारण गर्दा जिब्राले ग्रहण गर्ने उचाइका आधारमा उच्च, मध्य र निम्न स्वरमा वर्णलाई विभाजन गर्न सकिन्छ।

:- उच्च स्वर

उच्चारणको क्रममा जिब्रो मुख विवरमा सबैभन्दा माथि उचालिई हाब्राको खुल्ला भाग साँघुरिन पुग्दा उच्चारित हुने ध्वनिलाई उच्च स्वर भनिन्छ। (ढकाल, २०५७ : ५३)। मगर भाषामा उस्ता उच्च स्वर ध्वनि ई, ऊ छन् भने नेपाली भाषामा इ र उ रहेका छन्।

:- मध्य स्वर

उच्चारणको क्रममा जिब्रा उच्च स्थान भन्दा अलि तल भएको अवस्थामा वा निम्न भन्दा माथि भएको अवस्थामा उच्चारित हुने ध्वनिलाई मध्य स्वर भनिन्छ। अर्थ संवृत स्वर भनेर पनि मध्य स्वर ध्वनिलाई चिनिन्छ। मगर भाषामा ए, ओ मध्य स्वर अन्तर्गत पर्दछ भने नेपाली भाषामा ए र ओ मध्य स्वर अन्तर्गत पर्दछन्।

:- निम्न स्वर

जिब्रो सबैभन्दा तल्लो उचाइमा रही तालुसँग रहेको अवस्थामा उच्चरित स्वर वर्णलाई निम्न स्वर भनिन्छ। नेपालीको अ र आ निम्न स्वर हुन्। मगर भाषाका अ, आ, आ निम्न स्वर अन्तर्गत पर्दछन्।

ई) जिब्राको सक्रियताको आधारमा

जिब्रो प्रशस्त खुम्चन र फैलन सक्ने मांसपेशीबाट बनेको अङ्ग हो । स्वरहरूको उच्चारणमा जिब्रोको सबै भाग समान किसिमले सक्रिय हुँदैन र स्वर ध्वनिको उच्चारणमा कहिले अग्र, कहिले मध्य र कहिले पश्च भाग सक्रिय हुन्छ त्यसैले जिब्राको सक्रियताको आधारमा स्वर वर्णलाई अग्र, मध्य र पश्च गरी तिन भागमा विभाजन गरिन्छ । मगर भाषामा अग्र, मध्य र पश्च स्वर वर्ण छन् ।

:— अग्र स्वर

जिब्राको अग्र भाग सक्रिय हुँदा उच्चरित स्वरलाई अग्र स्वर भनिन्छ । मगर भाषाका अग्र स्वर अन्तर्गत इ, ई, ए, ए पर्दछन् भने नेपाली भाषाका इ र ए अग्र स्वर हुन् ।

:— मध्य स्वर

जिब्राको मध्य भाग वा केन्द्रीत भाग सक्रिय भई उच्चरित हुने स्वर मध्य स्वर हो । नेपाली भाषामा केन्द्रीत स्वरका रूपमा स्वर वर्णलाई वर्गीकरण गरिएको पाइन्न तर देवी प्रसाद गौतमले भाषा परिचय तथा ध्वनि विज्ञान र वर्णविज्ञान पुस्तकमा आ लाई केन्द्रीय स्वरको रूपमा वर्गीकरण गरेका छन् । मगर भाषामा मध्य स्वर आ रहेको छ । जस्तै : आरच (सियो) ।

:— पश्च स्वर

जिब्राको पश्च भाग सक्रिय हुँदा उच्चरितस्वर वर्ण पश्च स्वर हुन् । मगर भाषाको पश्च स्वर अ,ऊ,ओ हुन् अ नेपालीका पश्च स्वर हुन् ।

उ) मांसपेशीका अवस्थाको आधारमा :

स्वरको उच्चारण गर्दा मुखको मांसपेशीहरू समान अवस्थामा रहदैन । कुनैको उच्चारणमा मुखको मांसपेशी दह्रो हुन्छन् । भने कुनैको उच्चारणमा खुकलिन्छ । अतः स्वर ध्वनिलाई मांसपेशीको अवस्थामा दुई तरिकाले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

:— दृढ

मांसपेशी दह्रो भएर उच्चरित हुने स्वर ध्वनि हो । नेपाली भाषामा दृढ स्वरको संख्या तीन रहेको छ । आ, इ,उ नेपाली दृढ स्वर हुन् । मगर भाषाको दृढ स्वर ऊ,ऊ, आ,आ, ई र ई पर्दछन् ।

:— शिथिल

उच्चारणमा मुखको मांसपेशी खुकुलिएर उच्चारित हुने स्वर ध्वनि शिथिल स्वर हो । मगर भाषाको शिथिल स्वर स्वर ध्वनि निम्न छन् : ए, ए, अ, ओ, र ओ हुन् ।

ख) व्यञ्जन वर्ण :

श्वास प्रवाहमा बाधा सहित उच्चारण हुने ध्वनि व्यञ्जन हो । (यादव र रेग्मी, २०५०:३२) डा. हेमाङ्गराज अधिकारीका अनुसार व्यञ्जन वर्णको उच्चारण गर्दा फोक्सोबाट निस्केको स्वर निर्वाध गतिमा बाहिर आउँदैन । श्वास प्रश्वासमा बाधा सहित उच्चारित वर्ण नै व्यञ्जन वर्ण हो । नेपाली भाषामा २९ वटा व्यञ्जन वर्ण रहेका पाइन्छन् । मगर भाषामा अर्थ विभेदक व्यञ्जनहरू ३२ वटा छन् । (थापा मगर, २०६३:१३) । मगर भाषाको व्यञ्जन वर्ण क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ट, ठ, ड, ढ, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल, व, व, स, ह हुन् । मगर भाषाका र नेपाली भाषाका ञ, ण, त, थ, द, ध, त्र, क्ष व्यञ्जन वर्णहरू छैनन् । (थापा मगर, २०५०:१४) ।

अ) उच्चारण स्थानको आधारमा

भाषाका व्यञ्जन ध्वनिहरू विभिन्न किसिमका उच्चारक अङ्गहरूको सक्रियतामा उच्चारित हुन्छन् । उच्चारक अङ्गहरू कुनै चल अचल हुन्छन् । चल अङ्गलाई भन्दा अचल अङ्गलाई आधार बनाएर उच्चारण स्थानको निक्कौल हुन्छ । उच्चारण स्थानलाई आधार बनाएर व्यञ्जन वर्णहरूको वर्गीकरण निम्नानुसार गरिएको छ ।

:— ओष्ठ्य :

उच्चारणका क्रममा फोक्सोबाट निस्केका हावालाई तल माथिका ओठहरू परस्पर जोडिएर बाधा पुऱ्याएर उच्चारण हुने ध्वनिहरू ओष्ठ्य ध्वनि हुन् । नेपाली भाषाका प, फ, ब, भ र म ओष्ठ्य ध्वनि हुन् । मगर भाषामा ८ वटा ओष्ठ्य व्यञ्जनहरू रहेका छन् । ती निम्नानुसार रहेका छन् : प, फ, ब, भ, म, म, व र व ।

:— कण्ठ्य :

जिब्राको पछिल्लो भाग र मुखको छातिको कठोर भाग (कठोर तालु) को सहायताले उच्चारण हुने व्यञ्जनलाई कण्ठ्य व्यञ्जन भनिन्छ । मगर भाषाको यस्ता व्यञ्जनहरू निम्न छन् : क, ख, ग, घ, ङ ।

:- दन्त्य :

जिब्राको अग्र भाग र माथिल्लो दाँतको पछिल्लो भागको सहायताले उच्चारण हुने व्यञ्जनलाई दन्त्य भनिन्छ । मगर भाषामा दन्त्य अथवा दन्त्यमूलीय भनिन्छ । मगर भाषामा दन्त्य व्यञ्जनहरु पाइँदैन । (बुडामगर, २०५०:३४) नेपाली भाषाका त, थ, द, ध व्यञ्जन दन्त्य अन्तर्गत पर्दछन् ।

:- जिह्वाग्र दन्त्यमूलीय :

जिब्राको अग्र भागको टुप्पो दन्त्यमूल (वत्स्य) को सहायताले उच्चारण हुने व्यञ्जनलाई जिह्वाग्र दन्त्यमूली व्यञ्जन भनिन्छ । मगर भाषामा यस्तो व्यञ्जनहरुको सङ्ख्या नौ रहेका छन् । ती यसप्रकार छन् : ट, ठ, ड, ढ, न, न, ल, ल, र, र । नेपाली भाषाका ट, ठ, ड, ढ, न, र, ल व्यञ्जनहरु यस्तामा पर्दछन् ।

:- फलक दन्त्यमूलीय :

जिवाह फलक र वत्स्यको अधिल्लो भाग मिलि उच्चारण हुने वर्णलाई फलक दन्त्यमूलीय वर्ण भनिन्छ । यी ध्वनिको उच्चारणमा जिब्रो तल माथि हुन्छ । यस्ता मगर व्यञ्जनहरु यी हुन् : च, छ, ज, झ, स । नेपाली भाषामा पनि यिनै वर्णहरु पर्दछन् ।

:- तालव्य :

जिब्राको अधिल्लो भाग र कठोर तालुको सहायताबाट उच्चारित हुने ध्वनिलाई तालव्य भनिन्छ । नेपाली भाषाको 'य' ध्वनि हो भने मगर भाषाको तालव्य व्यञ्जन दुई छन् ती य, य हुन् ।

:- अतिकण्ठ्य :

जिब्राको फेद र स्वरयन्त्रको मुखको सक्रियतामा अतिकण्ठ्य ध्वनि उच्चारित हुन्छ । स्वरयन्त्रमुखी भनेर पनि चिनिने नेपाली व्यञ्जन 'ह' हो । मगर भाषामा स्वरयन्त्रमुखी ध्वनि 'ह' हो ।

आ) उच्चारण प्रयत्नका आधारमा :

व्यञ्जन ध्वनिको उच्चारण गर्दा कुन कुन उच्चारण अवयवहरु के कसरी रहन्छन् । तिनीहरुको श्वास प्रवाहमा कस्तो परिवर्तन ल्याउँछन् भन्ने आधारमा गरिने वर्गीकरणलाई उच्चारण प्रयत्न भनिन्छ । फोक्सोबाट बाहिर निस्केको श्वास हाब्रो र नाक

टोङ्कीमा मोर्ने वा परिचालन गर्ने तरिकालाई प्रयत्न भनिन्छ । (बन्धु , २०५३:६०) प्रयत्नका आधारमा नेपाली र मगर भाषालाई निम्नानुसार विभाजन गरी देखाउन सकिन्छ ।

:- स्पर्शी :

उच्चारक अङ्गहरू परस्परमा जोडिई फोक्सोबाट आएको हावा पूर्ण रूपमा रोकिई हावाले उक्त उच्चारक अङ्गलाई दबाव दिएपछि उच्चारित हुने व्यञ्जन नै स्पर्शी व्यञ्जन हो । मगर भाषामा स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि क, ख, ग, घ, ट, ठ, ड, ढ, प, फ, ब र भ छन् । नेपाली भाषामा दन्त्य व्यञ्जनहरू मगर भाषामा नपाइने भएकोले स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनिको सङ्ख्या थोरै रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा क, ख, ग, घ, ड, ट, ठ, ड, ढ, त, थ, द, ध, प, फ, ब, भ र म गरी १९ वटा वर्णहरू पाइन्छन् ।

:- सङ्घर्षी :

उच्चारण अवयव परस्परमा नछोई नजिकिएर वायु मार्ग साँघुरिन्छ र साँघुरो बाटोबाट श्वास घर्षणका साथ बाहिर निस्कँदा उच्चारण हुने ध्वनिलाई सङ्घर्षी ध्वनि भनिन्छ । सङ्घर्षी व्यञ्जन अन्तर्गत स र ह पर्दछन् ।

:- स्पर्श सङ्घर्षी :

फोक्सोबाट श्वास बाहिर निस्कँदा श्वास छोड्दा घर्षणका साथ उच्चारण हुने वर्णलाई स्पर्श सङ्घर्षी भनिन्छ । मगर स्पर्श सङ्घर्षी व्यञ्जन अन्तर्गत च, छ, ज, भ पर्दछन् । नेपाली भाषामा पनि यिनै वर्णहरू स्पर्श सङ्घर्षी अन्तर्गत पर्दछन् ।

:- नासिक्य :

नासिक्य ध्वनिको उच्चारणमा फोक्सोबाट निस्केको हावाको बाटो उच्चारण अवयवको स्पर्शद्वारा अवरुद्ध हुँदा कलनासो तटस्थ बस्न पुगी सास नाक र मुखबाट निस्कन्छ । मगर भाषामा नासिक्य ध्वनि अन्तर्गत ड, ङ, न, म पर्दछन् भने नेपाली भाषाका नासिक्य ध्वनिहरू ड, न, म हुन् ।

:- पार्श्वक :

जिब्राको चुच्चाले वत्स्य स्थान छुँदा फोक्सोबाट हावा पूर्ण रूपमा नरोकिई दायाँ बायाँ छेउबाट बाहिरिदा उच्चारित हुने व्यञ्जन ध्वनि पार्श्वक ध्वनि हुन् । मगर भाषामा पार्श्वक वर्णहरू ल, ल, हुन् । यस्ता पार्श्वक ध्वनि विभिन्न भाषामा विभिन्न थरीका

पाइन्छन् । (गौतम र लुइटेल्) । नेपाली भाषाको 'ल' वर्ण र नेपाली भाषाको 'र' वर्ण प्रकम्पित अन्तर्गत पर्दछन् ।

:- अर्ध स्वर :

अर्ध स्वर ध्वनिको उच्चारणमा स्वरको जस्तै श्वास प्रवाहमा अवरोध हुँदैन भने व्यञ्जन भन्दा सुस्त (थोरै) घर्षण हुन्छ । अनाक्षरिक ध्वनिका रूपमा समेत व्याख्या गर्न सकिने अर्ध स्वर उच्चारणका आरम्भमा स्वर जस्तै हुने र अन्त्यमा व्यञ्जन जस्तै गरी जिब्राले उच्चारण स्थानलाई हल्का स्पर्श गर्दा उच्चरित हुन्छन् । य,यव, व मगर भाषाका अर्ध स्वर हुन् भने य, व नेपालीका अर्ध स्वर हुन् ।

इ) प्राणत्वका आधारमा :

व्यञ्जन ध्वनिको उच्चारण गर्दा सासको मात्रा घटबढ हुने आधारमा व्यञ्जन वर्णलाई दुई भाग अल्पप्राण र महाप्राणमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

:- अल्पप्राण :

ध्वनिको उच्चारण गर्दा हावाको मात्रा र गति कम भई उच्चरित हुने ध्वनि अल्पप्राण हो । (चापागाई, २०३८ : १२) । मगर अल्पप्राण ध्वनि क, ग, ड, च, ज, ट, ड, न, प, ब, म, य, र, ल हुन् । (थापा मगर , २०५० : २२) । नेपाली भाषाको अल्पप्राण ध्वनि वर्गमा पर्ने त, द वर्ण मगर भाषामा पाइँदैन । यसरी हेर्दा मगर भाषाका तुलनामा नेपाली भाषामा दुई वर्ण धेरै रहेको पाइन्छ । क, च, ट, प, ग, ज, ड, द, ड, न, म, य, र, व नेपाली भाषाका अल्पप्राण ध्वनि हुन् तुलनात्मक रूपमा हेर्दा मगर भाषा र नेपाली भाषामा वर्णहरूको सङ्ख्या थपघट भएता पनि ठुलो भिन्नता पाइँदैन । मगर भाषामा १५ र नेपाली भाषामा १७ अल्पप्राण वर्णहरू रहेको पाइन्छ ।

:- महाप्राण :

फोक्सोबाट निस्कने सासको शक्ति / भोक्का अल्पप्राणका लागि भन्दा बढी खर्च भई उच्चारण हुने वर्णहरू महाप्राण हुन् । (अधिकारी , २०४९ : ८) । वर्णको उच्चारण गर्दा सासको मात्रा बढी खपत हुने अवस्थालाई महाप्राण भनिन्छ । मगर भाषाका ख, घ,ड, छ, ज, झ, ठ, ड, ढ, न, फ, भ, म, य, र, ल महाप्राण ध्वनि हुन् । - थापा मगर , २०५० :२२) नेपाली भाषाका ख, घ, छ, झ, ठ, ढ, थ, ध, फ, भ वर्णहरू महाप्राण हुन् ।

यसरी हेर्दा मगर भाषामा नेपाली भाषाका तुलनामा ड, न, म, य, र, ल वर्णहरू धेरै रहेको पाइन्छन् ।

ई) घोषत्वका आधारमा :

व्यञ्जन ध्वनिको वर्गीकरण गर्ने महत्वपूर्ण आधार घोषत्वको आधार पनि हो । घोषत्वको सिर्जना स्वरतन्त्रीले गर्ने गर्ने भएकोले यसलाई स्वरतन्त्रीको आधारमा पनि मानिन्छ । (बन्धु २०५३ : ६३) । घोषत्वका आधारमा सघोष र अघोष गरी २ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

:- सघोष :

स्वर चिम्टी साँघुरो अथवा उच्चारणको क्रममा स्वरतन्त्रिमा कम्पन भएर उच्चरित हुने व्यञ्जन सघोष हो । घोष ध्वनिको उच्चारणमा दबाव र घर्षण उत्पन्न हुन्छन् । मगर भाषाका सघोष ध्वनि ग, ड, ज, ब, न, न, म, म, य, य, र, र, ल, ल, व, व, ह छन् । नेपाली भाषाका ग, घ, ड, ज, झ, ध, न, ड, ढ, न, भ, म, य, छन् । नेपाली भाषामा मगर भाषाका ड, य, न, ब, म, ल, व, वर्णहरू पाईदैन । यी वर्णहरू श्वसनका आधारमा विभेद हुने भएकाले पनि नेपाली भाषा भन्दा भिन्न रहेको छ ।

:- अघोष :

स्वर चिम्टी यथास्थानमा रही वा स्वर यन्त्रमा कम्पन पैदा नभई उच्चरित हुने ध्वनि अघोष व्यञ्जन ध्वनि हो । मगर भाषाका क, ख, च, छ, ट, प, फ, स अघोष ध्वनि हो । नेपाली भाषाका क, ख, च, छ, ट, ठ, त, थ, प, फ, र, स ध्वनि हुन् ।

४.२ रूप व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन :

क) रूप :

भाषाको सबैभन्दा न्यूनतम विभाजन हुन नसक्ने अर्थ युक्त एकाइ नै रूप हो । अथवा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा आउन सक्ने वा नसक्ने तर स्वतन्त्र अर्थ भएका पद भन्दा साना र वर्ण भन्दा ठुला भाषिक एकाइ रूप हुन् । व्याकरणिक कार्य र अर्थलाई रूप भन्दा साना एकाइमा विभाजन गर्न सकिदैन । रूप पदको संरचनक घटना हो । एउटा रूपको पहिचान व्यतिरेकी आधारमा पनि गर्न सकिन्छ । (ढकाल २०५७:१०६) रूपको निर्माणमा एक वा एक भन्दा बढी वर्ण र अक्षरको संयुक्तता देखिन्छ । यसको प्रयोग कार्य उद्देश्य

कर्म पूरक आदिका रूपमा वाक्यमा हुन्छ । रूप शब्द वाक्यमा प्रयोग योग्य हुँदैन । वाक्यमा प्रयोग भएपछि सबै शब्दहरू रूप हुन्छन् । रूप भाषाको व्याकरणात्मक श्रेणीको चौथो चरणमा पर्दछ ।

ख) शब्द :

शब्द भाषाको रूप भन्दा ठुलो र पदावली भन्दा सानो अर्थयुक्त एकाइ हो । वाक्यमा यसको प्रयोग स्वतन्त्र रूपमा गर्न सकिन्छ । शब्दको निर्माण रूपबाट हुन्छ । सामान्यतय : रूप १+रूप २ बाट शब्द बन्दछ । जस्तै : असमानता शब्दमा अ (उपसर्ग) एउटा रूप हो । समान अर्को रूप (शब्द) हो र ता (प्रत्यय) अर्को रूप (शब्द) हो र ता (प्रत्यय) अर्को रूप हो । यी तीन रूप मिलेर 'असमान' शब्द बनेको छ ।

ग) शब्द वर्ग :

पदवर्ग पद विभाग भनेर पनि शब्द वर्गलाई चिन्न सकिन्छ । शब्दको वर्गीकरण व्याकरणिक दृष्टिले गरिन्छ । शब्दले के कस्ता व्याकरणिक कार्य गर्दछ । त्यसका आधारमा शब्दलाई छुट्याउने प्रक्रियालाई नै शब्द वर्ग भनिन्छ । (भट्टराई र त्रिपाठी २०५३ : २०) व्याकरणिक दृष्टिले शब्दलाई विभाजन किसिमले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जनजातिका भाषाबारे अध्ययन गर्ने विद्वानहरू पनि यो कुरामा सहमत छन् कि ती जात जातिक भाषामा पद विभाजनको ठोस आधारलाई अनुसरण नगरी परिस्थिति अनुसार नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, वा प्रत्ययहरू प्रयोग आफ्ना विचारहरूलाई व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

२६

घ) परम्परागत आधार :

नाम , सर्वनाम , विशेषण , क्रिया , क्रियायोगी , नामयोगी , संयोजक , र विस्मयादिबोधक गरी ८ वर्गमा विभाजन गरिएको पाइन्छ ।

नाम:

कुनै विशेष वस्तु वा व्यक्तिका नामको बोध गराउने विकारी शब्दलाई नाम भनिन्छ । (चापागाई २०३८:१८) । अथवा कुनै पनि व्यक्ति वा (प्राणी, पदार्थ, ठाँउ , गण, धर्म) बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । डा. अधिकारीले नामको वर्गीकरणमा केही भिन्न दृष्टि भनेर केही पृथक वर्गीकरण गरेका छन् ।

अ) संरचनाको आधारमा नामको वर्गीकरण :

क) मूल नाम :

मूल शब्दबाट बनेको नाम मूल नाममा एक रुपिम तथा सधैं एकक्षरी हुन्छ ।
(थापा मगर , २०५५ : ४१) । जस्तै :

मगर	नेपाली
ईम	घर
ठोर	गोरु
सीङ	दाउरा
लूङ	ढुङ्गा
हेठ	गाई
हील	खुट्टा

मूल नाममा उपसर्ग र प्रत्यय जोडिएर व्युत्पन्न नाम बनाउन सकिन्छ ।
माथिको 'ईम' ईम + को = ईमको (घरहरु) नाम + इक = नाइम (उसको घर) जस्ता
व्युत्पन्न नाम बनाउन सकिन्छ ।

नेपाली भाषामा 'घर' शब्दमा 'एलु' प्रत्यय जोडेर 'घरेलु' बनाउन सकिएभैं मगर
भाषाको 'वाक' मूल नाममा 'मान' प्रत्यय जोडेर 'वाकमान' (सुँगुरको माउ) बनाउन
सकिन्छ । यसरी हेर्दा मगर र नेपाली भाषाको शब्द रूपायन प्रक्रियामा ठुलो भिन्नता
पाइँदैन ।

ख) व्युत्पन्न नाम :

मूल नाम वा मूल धातुमा व्युत्पादक प्रत्यय र उपसर्ग लागेर व्युत्पन्न नाम बन्दछ ।

प्रत्यय लागेर

मगर	नेपाली
चीउ-मान	कुकुरको माउ
चीउ (कुकुर) मान (प्रत्यय)	

हुल-मा	पहिरो
हुल (धातु) मा (प्रत्यय)	
गेट्-मा	खेलौना
गेट् (धातु) मा (प्रत्यय)	
डी-सोना	तिर्खा लाग्नु
डी (मूल नाम) सोना (प्रत्यय)	

मूल नाममा उपसर्ग लागेर मगर भाषामा सार्वनामीक उपसर्गहरु लागेर नाम बन्दछ । यसलाई मगर भाषाको विशेषता मान्न सकिन्छ । शारीरिक अङ्गहरुको नामसँग प्रकारका उपसर्ग जोडिन्छन् ।

:- प्रथम पुरुष

नेपाली भाषामा म , हामी ले प्रथम पुरुषलाई जनाउँछ भने मगर भाषामा ‘डा’ (कान) ले प्रथम पुरुषलाई सङ्केत गर्दछ । जस्तै :

मगर	नेपाली
डा – हील	खुट्टा (मेरो)
डा – मेनकेट	कान (मेरो)
डा – मीक	आँखा (मेरो)

:- द्वितीय पुरुष :

तिमी , तपाईं , यहाँ , उहाँ , तिमीहरु , यिनीहरु ऋादिले नेपालीमा द्वितीय पुरुषलाई जनाए भैं मगर भाषामा नाड , ना , नो ले द्वितीय पुरुषलाई जनाउँछ ।

मगर	नेपाली
ना – हील	खुट्टा (तेरो)
ना – मेनकेट	कान (तेरो)
ना – मीक	आँखा (तेरो)

:- तृतीय पुरुष :

नेपाली भाषामा ऊ , यो , त्यो , यिनी , उनी , तिनीहरु आदिले तृतीय पुरुषलाई जनाउँछ भने मगर भाषामा मे मी ले तृतीय पुरुषलाई जनाउँछ । जस्तै :

मगर	नेपाली
मे-मेनकेट	कान (आगो)
मे – डेर	मुख
मी – मीक	आँखा
मी – छाम	कपाल
मी-डुडा	धाँटी
मी – टार	निधार
मी – टालु	टाउको

माथिको उदाहरणबाट यो भन्न सकिन्छ मगर भाषाका शब्दहरु एकारबाट सुरु भएको छ भने 'मे' र इकार तथा आकार तथा उकार आदिबाट छ भने यी उपसर्ग लागेर व्युपन्न नाम बन्दछ ।

ड) अर्थका आधारमा :

अ) व्यक्तिवाचक नाम

आ) सामान्यवाचक नाम

इ) भाववाचक नाम

अ) व्यक्तिवाचक नाम :

कुनै व्यक्ति , वस्तु , स्थान , देश , महिना आदि जनाउने नामलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ ।

व्यक्ति – जंगराम थापा , महेश आले , प्रेम दर्लामी

वस्तु – टुगा (तारा) नमखन (सूर्य) लिसरा (फूल)

स्थान – सिरहा , गाइघाट

देश – टाइवान , भारत , नेपाल

महिना – चैत , बैशाख

आ) सामान्यवाचक नाम :

कुनै व्यक्ति , वस्तु अथवा स्थानलाई तोकेर देखाउनु सामान्यरूपक नामहरुलाई सामान्यवाचक नाम भनिन्छ । जस्तै :

मगर	नेपाली
ठोर	गोरु
हेट	गाई
वाक्	सुँगुर
सूठू	बिरालो

इ) भाववाचक नाम :

वस्तु वा व्यक्तिको गुण , काम , अवस्था वा व्यापारको बोध गराउने शब्दलाई भाववाचक नाम भनिन्छ । जस्तै :

मगर	नेपाली
रो	माया
डया	दया
रेट्च	हाँसो
राप्की	रुनु
ढर्म	धर्म

व्यक्तिको मानसिक अवस्थालाई जनाउने शब्दलाई भाववाचक नाम भनिन्छ ।

सर्वनाम :

नामको सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । यसले कर्ता , कर्म इत्यादि भई काम गर्छ । कुनै पनि भनाइ वा एकै प्रसङ्गमा प्रयोग हुने पुनरोक्तिलाई रोकन प्रयोग हुने म , हामी , उ , यी जस्ता शब्दहरूलाई सर्वनाम भनिन्छ । मगर भाषामा सर्वनामको प्रयोग भएको पाइन्छ । निश्चित सङ्ख्यामा मात्र सर्वनामहरू मगर भाषामा पाइन्छन् । सर्वनाम भनाइलाई छोटो र छरितो बनाउन सहयोग गर्दछ । जस्तै :

मगर	नेपाली
लक्ष्मी गाईघाट मूले ।	लक्ष्मी गाईघाट बस्छिन् ।
होसे ईमाडन ले ।	उनी घरैमा छिन् ।
डा छिनिडन राहाले ।	म आज आउँछु ।

माथिको उदाहरणमा लक्ष्मीको सट्टामा उ , उनी सर्वनाम प्रयोग भएको छ । मगर भाषा र नेपाली भाषाका केही सर्वनामहरू तल दिइएको छ । जस्तै :

मगर	नेपाली
ईसे	यो , यी
होसे	ऊ , उनको
हास्को	उनीहरू
डा	म
कान	हामी
नाड/ नाको	तँ , तिमी , तपाईं
कानको	हामीहरू
ईसेको	यिनीहरू

: – सर्वनामको प्रकार :

मगर भाषा र नेपाली भाषाको सर्वनामको वर्गीकरणमा खासै भिन्नता पाइँदैन ।
नेपाली भाषा भैँ मगर भाषामा पनि निम्न अनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :-

- अ) पुरुष वाचक सर्वनाम
- आ) दर्शक वाचक सर्वनाम
- इ) निज वाचक सर्वनाम
- ई) प्रश्न वाचक सर्वनाम
- उ) अनिश्चय वाचक सर्वनाम
- ऊ) सम्बन्ध वाचक सर्वनाम
- अ) पुरुष वाचक सर्वनाम :

भनाइमा बोल्ने र भनिने विषयको सन्दर्भलाई जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ । (अधिकारी , २०४९ : २१) । यसलाई तिन प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

: – प्रथम पुरुष :

यसमा लेखक वा वक्ता आउँछ । मगर भाषाको डा (म) कान (हामी) ले प्रथम पुरुषलाई जनाउँदछ । जस्तै : –

मगर	नेपाली
डा रेटा ।	म हाँसे ।
कान रेट ।	हामी हाँस्यौं ।

: – द्वितीय पुरुष :

सुन्ने मानिसको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई द्वितीय पुरुष सर्वनाम भनिन्छ । मगर भाषाको नाड (तँ , तिमी) र नाको (तपाईं) ले द्वितीय पुरुषलाई जनाउँदछ । नेपाली भाषाको तँ , तिमी , तपाईं , तिमीहरु र तपाईंहरु ले द्वितीय पुरुषलाई जनाउँछ । जस्तै : –

मगर	नेपाली
नाड कुला ह्वाच ?	तँ कता हिँडेको ?
नाको कुला ह्वाच ?	तपाईं कता जानु भएको ?

: – तृतीय पुरुष :

तृतीय पुरुषमा वक्ता र श्रोता बाहेक अन्य व्यक्ति आउँछन् । जस्तै : नेपाली भाषाका उ , त्यो , यो , उनी , तिनी , उनीहरु , तिनीहरुले तृतीय पुरुषलाई जनाउँछ । तल दिइएका वाक्यहरु हेरौं ।

मगर	नेपाली
होसे आरमान सेहच ले ।	ती युवती राम्री छे ।
होसेको पीहीन राहाले ।	तिनीहरु भोलि आउँछन् ।

यहाँ होसे ले नेपाली भाषाका ती , उ , लाई जनाउँदछ ।

आ) दर्शक वाचक सर्वनाम :

कुनै व्यक्ति , वस्तु वा धारणालाई तोकेर देखाउनका लागि प्रयोग हुने सर्वनामलाई दर्शक वाचक सर्वनाम भनिन्छ । (अधिकारी , २०४९ : २३) । दर्शक वाचक सर्वनामलाई निकटवर्ती र दूरवर्ती गरी २ भागमा पनि बाँड्न सकिन्छ । नजिकको सम्बन्ध देखाउनेलाई निकटवर्ती र टाढाको सम्बन्ध देखाउनेलाई दूरवर्ती सर्वनाम भनिन्छ । जस्तै : –

मगर

नेपाली

ईस कानुड लाङ्घा आले ।

यो हाम्रो गाउँ हो ।

होसे कानुड लाङ्घा आले ।

त्यो हाम्रो गाउँ हो ।

माथिको वाक्यमा ईसे (यो) ले निकटवर्ती र होसे (त्यो) ले दूरवर्ती दर्शक वाचक सर्वनामलाई जनाएको छ ।

इ) निज वाचक सर्वनाम :

आफुलाई बुझाउने सर्वनामलाई निजवाचक सर्वनाम भनिन्छ । आत्म वाचक सर्वनाम भनेर पनि चिनिने यस सर्वनामका उदाहरण तल दिइएको छ ।

मगर

नेपाली

होसे मेन्ला राप्च आले ।

ऊ आफै रोएको हो ।

डा.डाल्ला राप्च आले ।

म आफै रोएको हो ।

नङ्ला राप्च आले ।

तँ आफै रोएको हास् ।

माथिको उदाहरणमा मेन्ला (ऊ आफै) डाल्ला (म आफै) नाङ्ला (तँ आफै) ले आत्मवाचक सर्वनामलाई जनाएको छ ।

ई) प्रश्नवाचक सर्वनाम :

प्रश्न गर्नका लागि प्रयोग हुने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ ।

जस्तै :-

मगर

नेपाली

नाड ही जाट्ले ?

तँ के गर्छस् ?

नाको ही जाट्ले ?

तपाईं के गर्नु हुन्छ ?

सू (को मगर

नेपाली

होसे भर्मी आले ?

त्यो मान्छे को हो ?

कूसे (कुन

मगर

नेपाली

कूस पोस्टक सेहच आले ? कुन पुस्तक राम्रो छ ?

कूस्को (कस्कौ)

मगर

नेपाली

होसे मान कुसको आले ? त्यो भोला कसको हो ?

उ) अनिश्चय वाचक सर्वनाम :

अनिश्चित सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई अनिश्चय वाचक सर्वनाम भनिन्छ । मगर भाषाका सुड (केही) हीड (केही) कूला (कतै) र कुसै (कुनै) अनिश्चय वाचक सर्वनाम हो ।

जस्तै:-

मगर

नेपाली

कूही रेटले कूही राप्ले ।

कोही हाँस्छन् कोही रुन्छन् ।

ऊ) सम्बन्ध वाचक सर्वनाम :

वाक्यमा दोस्रो वाक्यसित सम्बन्ध स्थापित गराउने सर्वनामलाई सम्बन्ध वाचक सर्वनाम भनिन्छ । नेपाली भाषाका जो , त्यो, जुन जे, आदि सम्बन्ध वाचक सर्वनाम हुन् । मगर भाषाका जुसे (जसले) वा होसे (उसले) शब्दलाई सम्बन्ध वाचक सर्वनाम भनिन्छ । जस्तै :-

मगर

नेपाली

जसे पठीस् होसे पास जाट्ले । जसले पढ्छ उसले पास गर्छ ।

विशेषण :

नाम वा सर्वनामको गुण, परिणाम र सङ्ख्या जनाउने पदलाई विशेषण भनिन्छ ।

जस्तै :

मगर	नेपाली
ग्याच	रातो
चीक्च	कालो
बाच	सेतो
ओरच	पहेलो
ठुक्च	पीर

ग्याच भाले , चीक्च ठोर , बोच हिमाल जस्ता वाक्यहरूमा क्रमशः भाले , ठोर र हिमालको गुण क्रमशः ग्याच , चीक्च र बोच जस्ता शब्दले गुण वा विशेषता जाहेर गरेको छ ।

ए) विशेषणका प्रकार :

मगर भाषामा विशेषणलाई चार वर्गमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा विशेषणलाई गुणबोधक, सार्वनामिक ,सङ्ख्याबोधक, र परिमाणबोधक, विशेषणमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

:—परिमाणबोधक विशेषण:

के, कति, अथवा मात्रा र परिमाण जनाउने शब्दलाई परिमाण वाचक विशेषण भनिन्छ ।
जस्तै : —

मगर	नेपाली
चेकजा	थोरै
ढलीड	धेरै
इडीक	यति
होडीक	त्यति

ढलीङ सुन्तला चेकडा डी , इडीक पोस्टक जस्ता मगर वाक्यका क्रमश ढलीक, चेकजा, इडीक ले वस्तु वा पदार्थको मात्रालाई जनाएको छ ।

:- गुणबोधक विशेषण :

नामको गुण, अवस्था ,दोष, स्वभाव,आदि बभाउने विशेषणलाई गुण बोधक विशेषण भनिन्छ । मगर भाषामा पाइने केही गुणबोधक विशेषण यस प्रकार छन् ।

मगर	३६	नेपाली
घाङ्च		अग्लो
टुङ्च		छोटो (होचो)
जाप्व		मिठो
माजाप्व		नमिठो
जून्च		जाडो
जोस्च		तातो
ठूक्च		पीरो

मगरका भाषाका वाक्यमा होसे भर्मी घाङ्च लेसाले मान्छे अग्लो भएको बताउँछ । जसले व्यक्तिको उचाई सम्बन्धी गुणलाई जाहेर गर्दछ ।

:- सार्वनामिक विशेषण :

सार्वनामिक विशेषणलाई सङ्केत बोधक विशेषण पनि भनिन्छ । पुरुष वाचक र निजवाचक सर्वनाम बाहेक नामका साथ आउने अन्य सर्वनामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ । जस्तै : -

मगर	नेपाली
ईसे	यो
होसे	त्यो / ती
कूसे	कुन

माथिको सार्वनामिक विशेषणका रुपमा ईसे , होसे , कूसे लाई वाक्यमा ईसे भर्मी , होसे कुरा जस्ता वाक्यमा देखाउन सकिन्छ । यिनीहरु विशेष्य / वाचन अनुसार एक वा बहुवचनमा प्रयुक्त हुन सक्छन् ।

: - सङ्ख्या बोधक विशेषण :

सङ्ख्या बुझाउने विशेषणलाई सङ्ख्या बोधक विशेषण भनिन्छ । अथवा नामको सङ्ख्याको विशेषता बुझाउने विशेषणलाई सङ्ख्या बोधक विशेषण भनिन्छ । जस्तै : -

मगर	नेपाली
काट	एक
नीस	दुई
सोम	तीन
बुली	चार
वाङ्गा	पाँच

४.३. वाक्य व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन :

क) वाक्य :

पुरा कुरा बुझाउन प्रयुक्त हुने पदहरूको समूह नै वाक्य हो । वाक्यांशहरू मिलेर वाक्य बन्दछ । वाक्य वाक्यांश भन्दा माथिको र अनुच्छेद भन्दा तलको भाषिक एकाई वाक्य व्यवस्थालाई विभिन्न भाषा विदहरूले परिभाषित गरेका छन् ।

~ वाक्य : - नाम (स) संरचनाका दृष्टिले ध्वनि , रूप , पद , पदावली र वाक्यांशहरू युक्त तथा प्रकार्यका दृष्टिले शब्द नै मुख्य भएकाले पूर्ण अर्थ वा भाव प्रकट गर्ने भाषाको आधारभूत एकाई कुरा , सार्थक शब्दहरूको समूह (ने. वृ. श.)

~ व्याकरणात्मक कार्य अन्तर्गत प्रत्यहरूद्वारा सङ्केत गरिएका लिङ्ग , वचन , पुरुष , काल , पक्ष , भाव , वाच्य , करण आदि आउँछन् । नेपाली भाषामा शब्द क्रियासँग सम्बद्ध हुन आउने विभिन्न प्रत्यहरूद्वारा बोध हुन्छ । (बन्धु, २०५३:८३-८४) ।

~ कोशीय अर्थ भएका एकाइ धातु प्रातिपदिक वा शब्दलाई वाक्यात्मक सम्बन्ध र व्याकरणिक अर्थको अभिव्यक्तिका लागि गरिने परिवर्तनलाई रूपायक गरी दिन्छ । व्याकरणगत अर्थको परिवर्तनका लागि शब्दमा विभिन्न लिङ्ग , वचन , पुरुष , काल र पक्ष जनाउने रूपायक प्रत्यहरू गासिन्छन् । (ढकाल , २०५७ : १३०) ।

मथिका भनाइहरूलाई दृष्टिगत गर्दा भाषामा भएका व्याकरणात्मक कोटिहरू वाक्यसँग सम्बन्धित छन् । अर्थयुक्त उच्चारणलाई व्याकरणिक स्तरमा उकाल्न साथै व्याकरणात्मक अर्थ परिवर्तनका लागि शब्दमा वाक्य गठनका तत्वहरू अपरिहार्य हुन्छन् । वाक्य व्यवस्थाका पक्षहरू जस्तै : - लिङ्ग , वचन , पुरुष , काक , काल , पक्ष र भाव जस्ता

व्याकरणिक कोटिले भाषाका वाक्य व्यवस्थालाई सङ्केत गर्दछ ।

ख) वाक्यका प्रकार :

मगर भाषामा सरल , संयुक्त र मिश्र वाक्य गरी तिन प्रकारको वाक्य पाइन्छ । (थापा मगर , २०५० : ३१) । नेपाली भाषामा पनि मुख्यतः सरल , संयुक्त र मिश्र वाक्यको संरचना पाइन्छ ।

अ) सरल वाक्य :

एउटा मात्र उपवाक्य भएको वाक्य अथवा मात्र समापिका क्रियाबाट बनेको वाक्य सरल वाक्य हो । सरल वाक्यलाई आधारभूत वाक्य पनि भनिन्छ । सरल वाक्य कर्ता, कर्म र क्रियाबाट बन्दछ । यसको अतिरिक्त वाक्यमा पूरक र विशेषण पनि आउन सक्छ ।

मगर भाषा	नेपाली भाषा
राम ईमाड ले ।	राम घरमा छ ।
राम मास्टर ले ।	राम शिक्षक हो ।

माथिको वाक्यमा मगर वाक्यमा कर्ता + क्रि. वि. + क्रियाको योगद्वारा वाक्य निर्माण भएको छ । वाक्यमा 'ले' (छ) 'ले' (हो) जस्ता एउटा मात्र समापिका क्रिया प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा 'छ' र 'हो' एक मात्र समापिका क्रियाका वाक्य अन्त्य भएकोले मगर भाषा र नेपाली भाषामा सरल वाक्य बन्ने प्रक्रियामा भिन्नता नरहेको देखिन्छ ।

आ) संयुक्त क्रिया :

एक भन्दा बढी सरल वाक्यहरु जोडिएको र बनेका वाक्यलाई संयुक्त वाक्य भनिन्छ । (चापागाई , २०५३ : १०२) । जस्तै :-

मगर भाषा	नेपाली भाषा
की डा नुडले की होसे नुडले ।	कि म जान्छु कि ऊ जान्छ ।

माथिका वाक्यमा 'डा नुडले' एक सरल वाक्य हो भने 'होसे नुडले' अर्को सरल वाक्य हो । नेपाली भाषाको वाक्यमा 'म जान्छु' र 'ऊ जान्छ' दुई फरक-फरक वाक्य हो । यसरी मगर भाषामा पनि नेपाली भाषामा सरल, संयुक्त वाक्य बन्ने प्रक्रियामा फरक रहेको पाइँदैन ।

इ) मिश्र वाक्य :

एक वा एकभन्दा बढी आश्रित उपवाक्य र एउटै मात्र मुख्य वाक्यको योगद्वारा बनेको वाक्यलाई मिश्र वाक्य भनिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै मगर भाषामा मिश्रहरू प्रशस्त पाइँदैन । यहाँ मगर भाषाका केही वाक्यहरूलाई उदाहरणार्थ प्रस्तुत गरिन्छ ।

मगर भाषा	नेपाली भाषा
हरिये डेआ दिनेश इमान्दार आले ।	हरिले भन्यो दिनेश इमान्दार छ ।
प्रविणे डेआ डा स्कूल नुडले ।	प्रविणले भन्यो म स्कूल जान्छु ।
डा छो डेनाड रोटि ज्याले ।	म भात भन्दा रोटी खान्छु ।

ग) व्याकरणिक कोटिहरू :

वाक्यगठन अन्तर्गत नाम , सर्वनाम , विशेषण , क्रियापद , संयोजक , निपात आदि पदवर्गको साथै लिङ्ग , वचन , पुरुष , काल , भाव , पक्ष , वाक्य , कारक आदि पर्दछन् । ठकालले रुपायक कोटिहरू भनेर लिङ्ग , वचन , पुरुष , काल , पक्ष , भाव , वाच्य , आदर र अकरणलाई मानेका छन् । मगर भाषीले मुख्यतः लिङ्ग र वचनको पदसङ्गतिमा त्रुटि गर्ने गरेको पाइएकाले यो अध्यायमा लिङ्ग र वचनको मात्र पद सङ्गति सहित मगर भाषा र नेपाली भाषाका बीचमा व्यतिरेक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ ।

अ) लिङ्ग :

पुरुष , स्त्री र नपुंसक छुट्याउने शब्दका रूपमा नै लिङ्ग हो । (ने. वृ. श. २०५८ : ११२) । लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो । यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ । लिङ्गलाई विभिन्न स्थितिमा देखाउन सकिन्छ । शाब्दिक , व्युत्पादनात्मक , वाक्यात्मक (अधिकारी , २०६२ : ७५) ।

यी माथिका भनाइहरूलाई नियाल्दा के भन्न सकिन्छ भने लिङ्ग नामसँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो । यसले सामान्यतः भाले र पोथीलाई जनाउँछ । नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई लिङ्ग हुन्छन् । त्यस्तै मगर भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई विधान रहेको छ । पुरुष (भाले) जातिलाई बुझाउने शब्दलाई पुलिङ्ग र स्त्री (पोथी) जातिलाई जनाउने शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ । नेपाली भाषाका वाक्य संरचनामा लिङ्गले उद्देश्य र विधेय , विशेषण र विशेष्य र भेदक र भेद्य बीचमा प्रभाव पार्दछ तर मगर भाषाका वाक्य संरचनामा खास असर गर्दैन ।

अ) उद्देश्य र विधेय :

मगर भाषा र नेपाली भाषाका वाक्य नमुनाहरु तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

मगर भाषा		नेपाली भाषा	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
हरि स्कूल नूडले ।	सीता स्कूल नूडले ।	हरि स्कूल जान्छु ।	सीता स्कूल जान्छे ।
अशोक ज्याट् ज्याले ।	प्रमिला ज्याट् ज्याले ।	अशोक भात खान्छ ।	प्रमिला भात खान्छे ।
प्रवेश इमाड राहाले ।	रीता इमाड राहाले ।	प्रवेश घर आउँछ ।	रीता घर आउँछे ।

मगर भाषाका वाक्यहरुमा कर्ता- हरि , अशोक , प्रवेश नामिक पदहरुले ल्याएका क्रियापदहरु क्रमशः नूडले , ज्याले , राहाले छन् भने स्त्रीलिङ्गी वाक्यहरुमा कर्ता क्रमशः सीता , प्रमिला , रीताले ल्याएका क्रियापदहरु नूडले , ज्याले , राहाले स्त्रीलिङ्गी नामिक पद प्रयोग हुँदा पनि पुलिङ्ग क्रियापदहरु प्रयोग भएको देखिनाले मगर भाषाका वाक्यहरुमा उद्देश्य र विधेय बीच लिङ्गगत सङ्गतिका लागि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका भिन्नताले कुनै असर गर्दैन ।

सम्भावित त्रुटि :

४०

नेपाली भाषाका वाक्यहरुमा पुलिङ्ग नामिक पदहरुले ल्याउने क्रियापद र स्त्रीलिङ्ग नामिक पदहरुले ल्याउने स्त्रीलिङ्ग क्रियापदमा भिन्नता हुने भएको तर मगर भाषामा लिङ्गगत भिन्नता नरहेको स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा मगर भाषीले गर्ने त्रुटिहरु निम्नानुसार हुन्छन् जस्तै : -

:- सीता स्कूल जान्छ ।

:- प्रमिला भात खान्छ ।

:- रीता घर आउँछ ।

आ) विशेषण र विशेष्य :

नेपाली भाषाको व्यवस्था अनुसार लिङ्ग भिन्न कर्ता र क्रियापद बीचमा सङ्गति भएभैं विशेषण र विशेष्यका बीचमा पनि पदसङ्गति आवश्यक छ । विशेषण र विशेष्यका बीचमा सङ्गति नभएको वाक्यले दिने अर्थ असान्दर्भिक देखिन्छ । जस्तै :-

मगर भाषा		नेपाली भाषा	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
चिछ अशोक राहा ।	चिछ सविता राहा ।	कालो अशोक आयो ।	काली सविता आई ।
बोच भेना रेटा ।	बोच डई रेटा ।	गोरो भेना हाँस्नुभयो ।	गोरी दिदी हाँस्नुभयो ।
घाडच डाजे राहा ।	घाडच डई राहा ।	अग्लो दाजु आउनुभयो ।	अग्ली दिदी आउनुभयो ।

माथिका मगर भाषाका वाक्यहरूका पुलिङ्ग कर्ता (विशेष्य) क्रमशः अशोक, भेना र डाजेका साथ आएका विशेषण पदहरू नै स्त्रीलिङ्गी कर्ता, सविता र डई का साथ पनि क्रमशः चिछ, बोच, र घाडच समावेश भएकाले दुवै लिङ्गमा प्रयुक्त विशेषण पदहरूमा परिवर्तन भएको छैन । तर नेपाली भाषाका वाक्यहरूमा पुलिङ्गमा प्रयोग भएको पदहरू कालो, गोरो, र अग्लोका ठाउँमा स्त्रीलिङ्गी वाक्यमा काली, गोरी, र अग्ली भई ओकारान्तबाट इकारान्तमा परिवर्तन भएको छ ।

:- सम्भावित त्रुटि :

नेपाली भाषाका वाक्यहरू विशेषण र विशेष्यबाट प्रभाति भएता पनि मगर भाषाका वाक्यहरूलाई हेर्दा विशेषण र विशेष्यबाट प्रभावित भएको देखिँदै न त्यसकारण मगर भाषीले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा समस्या उत्पन्न हुने गर्दछ । जस्तै :-

- क) अग्लो दिदी आयो ।
- ख) कालो सविता आयो ।
- ग) गोरो दिदी हाँस्यो ।

यी वाक्यहरूमा स्त्रीलिङ्गी विशेष्य प्रयोग हुँदा विशेषण ओकारान्तबाट इकारान्तमा परिवर्तन हुनु पर्नेमा ओकारान्तमै रहेकाले अर्थगत विचलन समेत ल्याएको छ ।

इ) भेदक र भेद्य :

विशेष्य शब्द (भेद्य) र सम्बन्धवाचक विभक्ति लागेका शब्द (भेदक) को सङ्गतिलाई भेदक र भेद्य बीचको सङ्गति भनिन्छ । नेपाली भाषाको लिङ्ग सङ्गतिमा भेदक र भेद्यको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ तर मगर भाषामा सङ्गतिमा भेदक र भेद्यको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ तर भाषामा यस्तो पाइदैन । जस्तै :-

मगर भाषा		नेपाली भाषा	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
डौ भाइ राहा ।	डौ बहिनी राहा ।	मेरो भाइ आयो ।	मेरी बहिनी आई ।
होस्यौ लाफा राहा ।	हौस्यौ लाफा राहा ।	यसको साथी आयो ।	यसकी साथी आई ।

माथिका मगर भाषाका वाक्यहरूमा पुलिङ्गमा आएको नामिक (भेद्य) पद र भेदकपदहरू र स्त्रीलिङ्ग भेद्य र भेदक पद बीच भिन्नता नभएकाले पनि मगर भाषामा लिङ्गगत सङ्गतिमा भेदक र भेद्यको असर देखिदैन ।

४.४ वचन :

नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटी वचन हो । त्यसैले यसको सम्बन्ध सङ्ख्येय नामसँग रहेको हुन्छ (अधिकारी, २०४९ :५८) ।

शब्दका रूपवाट एक वा एक भन्दा धेरै बुझाउने विधान वा त्यस्तो सङ्ख्यालाई वचन भनिन्छ । (ने .बृ. श. २०५८: ११२८) ।

वचनले सङ्ख्यासँग रहेर आफ्नो अस्तित्व जाहेर शब्दका साथ गर्दछ । मगर र नेपाली भाषामा वचन दुई प्रकारको हुन्छ ।

क) एकवचन

ख) बहुवचन

सामान्यतया एउटालाई बुझाउँदा एकवचन र एक भन्दा बढीलाई बुझाउँदा बहुवचनको प्रयोग हुन्छ । नेपाली भाषामा 'हरु' प्रत्ययले बहुवचन जनाउँछ भने मगर भाषामा 'को' ले बहुवचन जनाउँछ । यहाँ मगर र नेपाली भाषामा वचनको प्रयोग कसरी गरिन्छ, साथै मगर भाषीले भाषा प्रयोग गर्दा के कस्ता त्रुटि गर्दछन् सोको अध्ययन गरिन्छ ।

अ) कर्ता र क्रियापद :

यहाँ वचनगत रूपमा मगर र नेपाली भाषाका वाक्यमा कर्ता र क्रियापद बीचको ताल मेललाई हेरौ :-

मगर भाषा		नेपाली भाषा	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
भाइ राहा ।	भाइको राहा ।	भाइ आयो ।	भाइहरु आए ।
लाफा बजार नूड्ले ।	लफाको बजार नूड्ले ।	साथी बजार गयो ।	साथीहरु बजार गए ।
डई राहा ।	डईको राहा ।	दिदी आउनु भयो ।	दिदीहरु आउनुभयो ।

उल्लेखित मगर भाषाका वाक्यहरुमा वचनगत रूपले कर्ता र क्रियापद बीच सङ्गतिमा वचनको कुनै प्रभाव भएको देखिदैन । मगर भाषाका वाक्यहरुलाई हेर्दा एकवचन कर्ताले ल्याउने क्रियापद र बहुवचन कर्ताले ल्याउने क्रियापदमा नेपाली भाषामा जस्तो भिन्नता ल्याएको छैन ।

: - संभावित त्रुटि :

नेपाली भाषाका तुलनामा मगर भाषाका वाक्यमा वचनमा वचनले कुनै असर नगर्ने भएकाले मगर भाषालाई नेपाली भाषा सिक्दा वचन सम्बन्धित त्रुटि हुन गई निम्न प्रकारको वाक्य त्रुटि हुने देखिन्छ ।

भाइहरु आयो ।

बहिनीहरु भात खान्छ ।

साथीहरु बजार जान्छ ।

माथिका वाक्यहरुमा बहुवचन कर्तासँग एकवचनकै क्रियापद प्रयुक्त भएर त्रुटि भएको देखिन्छ ।

आ) विशेषण र विशेष्य :

कुनै वस्तुको गुण , दोष अथवा अवस्था जनाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ ।

तिनै नामिक वा सार्वनामिक पदलाई नै विशेष्य भनिन्छ ।

मगर भाषा		नेपाली भाषा	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
ढेस्च भर्मी ।	ढेस्च भर्मीको ।	मोटो मानिस ।	मोटा मानिस ।
बोच भाई ।	बोच भाईको ।	गोरा भाई ।	गोरा भाईहरु ।

उपर्युक्त वाक्यहरुमा एकवचनमा आएका विशेष्य पदहरु भर्मी, भाइ र तिनीहरुका विशेषण शब्दहरु ढेस्च र बोच एकवचन नै आएका छन् भने बहुवचन विशेष्य पदहरु भर्मीको र भाइको आउँदा पनि विशेष्य पदहरुले बहुवचन विशेषण नै ल्याएका छन् । त्यसकारण पनि मगर भाषा र नेपाली भाषा बिच वचनमा भिन्नता रहेको छ ।

सम्भावित त्रुटि :

:- मगर भाषामा विशेषण र विशेष्यबीच वाक्य सङ्गतिमा वचनको प्रभाव नपरेको र नेपाली भाषामा परेको हुदाँ मगर भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा त्रुटि हुन जान्छ ।

जस्तै :-

कालो छोराहरु गयो ?

गोरो भाइहरु आउदै छ ।

मोटो मानिसहरु धेरै हिड्न सक्दैन ।

यस्ता वाक्यहरु स्तरीय नेपाली भाषाका दृष्टिले अशुद्ध मानिएता पनि मगर

भाषामा अशुद्ध मानिदैन ।

:- **भेदक र भेद्य :**

भेद्य जुन वचनमा छ भेदक पनि सोही वचनमा भए मात्र मेल हुन्छ । स्तरीय नेपाली भाषामा भेद्य र भेदकबीच वचनगत समानता नभएमा सङ्गति नभएको मानिन्छ । मगर भाषाका वाक्यहरुमा भेदक र भेद्यबीच वाक्यमा तालमेल नभएको देखिन्छ । जस्तै:-

मेरो श्रीमतीहरु भात पकाउँछ ।

हरिको भाइहरु आयो ।

मेरो बहिनीहरु दशैंमा आउँछ ।

उसको साथीहरु जाँड खान्छ ।

माथिका मगर भाषाका वाक्यहरुमा भेद्यपदमा 'हरु' लागेर बहुवचन भएपछि भेदक पदहरु पनि बहुवचनमा आउनुपर्थ्यो तर यहाँ एकवचन रुपमै समावेश भएका छन् ।

अध्याय : – पाँच : उपसंहार

५.१. सारांश :

भाषा शिक्षणमा सुधार गरी स्तरीयता कायम गर्न अवधारणाबाट व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रारम्भ भएको पाइन्छ । यसको पूर्वभाष १९ औं शताब्दीको तुलनात्मक भाषाशास्त्रीय अध्ययनबाट पनि फेला पार्न सकिन्छ तर पनि यो शैक्षणिक र प्रायोगिक एवम् प्रक्रियाबाट अघि बढ्ने भएकाले यसको विकास २० औं शताब्दीको मध्य तिर मात्र भएको पाइन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणमा कुनै दुई भाषालाई एकै ठाउँमा राखेर तिनका बीचमा पाइने समानता र असमानताका विन्दुहरु खोजिन्छन् । अतः अलग अलग भाषाहरुको सुव्यवस्थित सही तुलना हुन सक्छ । यसबाट स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषा बीचको समानता र भिन्नता पत्ता लगाइने भएकाले शिक्षणका क्षेत्रमा यसलाई अझ उपयोगी मान्न सकिन्छ । यसरी हेर्दा प्रस्तुत अध्ययनको आधारमा मगर भाषामा ४४ वटा वर्णहरु रहेका छन् । जसमध्ये ३२ वटा अर्थविभेदक व्यञ्जन वर्ण र १२ वटा स्वर वर्णहरु रहेका छन् । नेपाली भाषामा भन्दा केही पृथकता मगर भाषामा अर्थविभेदक व्यञ्जन वर्ण र १२ वटा स्वर वर्णहरु रहेका छन् । नेपाली भाषामा भन्दा केही पृथकता मगर भाषामा पाइन्छ । नेपाली भाषामा भएको अ , ण , त , थ , द , ध , क्ष , त्र र ज्ञ जस्ता वर्णहरु मगर भाषामा पाइँदैन । अर्कातिर श्वसनका आधारमा पनि अर्थविभेद हुनाका साथै वर्णहरु पुनरावृत्ति समेत गरिएको छ । जस्तै : – डान (कालो पोतो) डान (रिसाउने काम) नाम्च (गनाएको) नाम्च (होँचो) मान (भगेला) जस्ता वर्णहरु रहेका छन् । मगर भाषामा नेपाली भाषाका दन्त्य व्यञ्जन वर्णहरु नरहेका कारण मगर मातृभाषी नेपाली भाषामा रहेको दन्त्य (त , थ , द , ध) का स्थानमा दन्त्यमूलीय (ट , ठ , ड , ढ) वर्णको उच्चारण गर्ने गर्दछन् ।

जस्तै :- तातो –टाटो , धन्यवाद – ढन्यवाट । मगर भाषाका स्वर अक्षरहरु लेखनुपर्दा सबै स्वर त्यसको मात्रा दीर्घ लेख्ने गरिन्छ । यी दुवै वर्णहरुको वर्ण व्यवस्था व्यतिरेकी र वर्गीकरणका आधार भने नेपाली भाषाको वर्गीकरणकै आधारलाई लिएको पाइन्छ ।

यसरी हेर्दा मगर भाषामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै मुक्त र बद्ध रूप रहेको पाइन्छ । मगर भाषाको मुक्त रूपमा भाषिक प्रयोगका दृष्टिले स्वतन्त्र रूपले प्रयोगमा नआएर अन्य रूपसँग गाँसिएर आउने गर्दछ । मगर बद्ध रूप निर्माण पनि परसर्ग र पूर्वसर्ग लागेर निर्माण हुने गर्दछ । मगर भाषाको रूप निर्माण हुनेगर्दछ । मगर भाषाको रूप निर्माणमा मध्यसर्ग नेपाली भाषामा सरह नाम , सर्वनाम , विशेषण , क्रिया आदि पाइन्छ ।

यो विभिन्न अध्यायबाट मगर र नेपाली भाषाका वाक्य व्यवस्था अन्तर्गत लिङ्ग र वचनको पदसङ्गतिको अध्ययनबाट नेपाली भाषाका तुलनामा मगर भाषाका वाक्यहरूमा पदसङ्गति नमिलेको पाइन्छ । सोही कारणले गर्दा मगर भाषीले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा विभिन्न त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइन्छ । लिङ्गत विभेद नभएका कारणले स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग वाक्यहरूको प्रयोग गर्दा त्रुटि गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषा सरह मगर भाषामा पनि सरल , संयुक्त र मिश्र वाक्य संरचना पाइन्छ ।

५.२. निष्कर्ष :

कुनै पनि शोध शीर्षकमा अध्ययन गर्दा विभिन्न समस्या आईपछि । यसरी हेर्दा मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्ने क्रममा विभिन्न निष्कर्ष निकालेको छ । ती निष्कर्षहरू बुँदागत रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

- । मगर नेपाली भाषा सम- परिवारिक भाषा नभएर विषम पारिवारिक भाषा हुन ।
- । मगर भाषा भोट बर्मेली भाषा परिवार भित्र पर्दछ भने नेपाली भाषा भारोपेली भाषा परिवार भित्र पर्दछ ।
- । यी दुई भिन्न परिवारका भाषा भएकाले वैशिष्ट्यगत भिन्नता पाइनु कुनै नौलो कुरा होइन ।
- । यही कारणले गर्दा मगर भाषीलाई नेपाली भाषा सिक्दा विभिन्न समस्याहरू उत्पन्न हुन्छन् ।
- । नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरू मध्ये भोट बर्मेली परिवार अन्तर्गतको मगर पनि एक हो ।
- । प्रत्येक भाषाका आ-आफ्ना विशेषता र व्यवस्था भए भैं मगर भाषामा पनि आफ्नै व्यवस्था रहेको छ ।
- । यो भाषा मगर जातीहरू एक ठाउँमा बसाई सरेर क्रममा भाषामा पनि हरेक ठाउँमा भिन्ना भिन्नै तरिकाले प्रयोग गरिन्छ ।

- । प्रस्तुत अध्ययनले सिरहा जिल्लाको धनगढीमाई नगरपालिकामा बोलिने मगर भाषालाई सङ्कलन गरी स्तरीय नेपाली भाषासँग व्यतिरेकी अध्ययन गरेको छ ।
- । मगर भाषामा १२ स्वर वर्ण र ३२ व्यञ्जन वर्ण गरी जम्मा ४४ वटा वर्णहरू रहेका छन् ।
- । नेपाली भाषका ज , ण , त , थ , द , ध , श , ष , क्ष , त्र , ज्ञ जस्ता वर्ण मगर भाषामा पाइँदैन ।
- । एउटै वर्णलाई पनि श्वसनका आधारमा (जस्तै र , र) पनि पुनरावृत्ति गरेको पाइँछ ।
- । अर्थात् श्वसनका आधारमा अर्थगत विभेद सिर्जना गर्दछ ।
- । मूलतः नेपाली भाषाका दन्त्य व्यञ्जनहरू मगर भाषामा नभएका कारणले 'त' वर्णका स्थानमा 'ट' वर्णका वर्ण उच्चारण गर्ने गरेको पाइन्छ ।
- । मगर भाषामा नेपाली भाषाका सरह मुक्त र बद्ध रूप रहेको छ र नेपाली भाषामा भन्दा खास भिन्नता रहेको पनि पाइँदैन ।
- । मगर बद्ध रूपमा परसर्ग र पूर्वसर्ग लागेर निर्माण हुने गर्दछ ।
- । मध्य सर्ग भन्ने मगर भाषामा पाइँदैन ।

यसरी हेर्दा मगर भाषामा नाम , सर्वनाम , विशेषण , लिङ्ग , वचन , पुरुष , आदर जस्ता व्याकरणिक कोटिमा ठूलो भिन्नता रहेको पाइँदैन । विशेष गरी मगर भाषीले लिङ्ग , वचन , पुरुष र आदरका तहमा त्रुटिहरू गर्दछन् । जसको मुख्य कारण मगर भाषाको भिन्न व्यवस्था हो । कर्ता र क्रियापद , विशेषण र विशेष्य , भेदक र भेद्य बीच लिङ्ग , वचन , पुरुष र आदरका तहमा अतियुक्ति वाक्यहरू उच्चारण र प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

५.३. उपयोगिता :

समग्रमा मगर भाषाको अध्ययन राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय भाषा विदहरूबाट केही हदसम्म भए पनि गहन रूपमा हालसम्म यो भाषाको अध्ययन भने भएको पाइँदैन । मगर जातीहरूले बोल्ने मगर भाषा बोधगम्य हुँदाहुँदै पनि नेपालको विभिन्न ठाउँमा पनि बोलिने मगर भाषामा ठूलो भिन्नता रहेको छ । मगर भाषाको संरक्षण एवम् सम्वर्द्धन गर्नका लागि गहन रूपमा अध्ययन अनुसन्धान हुन जरुरी छ । बहुभाषी देश नेपालमा बसोवास गर्ने मगर जातीले नेपाली भाषाको शुद्ध प्रयोग गर्न ठूलो परिश्रम गर्नुपर्ने हुन्छ । भाषा जरुरै अभ्यासमा भर पर्ने कुरा हो । मगर भाषीले नेपाली भाषा सिकाइमा सहजता प्रदान गर्नका लागि के कस्ता विधि अभ्यास गराउन सकिन्छ ? शुद्ध भाषिका सिकाइका लागि के गर्नुपर्ला ?

शिक्षण प्रक्रियामा के कस्ता विधि र उपाय लगाइ शिक्षण सहज बनाउन सकिन्छ ? जस्ता प्रश्नहरूको जवाफमा आउने कुराहरू उपयोगिता हुन सक्छन् । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ ।

- । मगर भाषी विद्यार्थीहरूको लागि शिक्षण गर्दा नेपाली र मगर दुबै भाषा बीचको भिन्नता बारे राम्रो ज्ञान हुनुपर्दछ ।
- । मगर भाषा र नेपाली भाषाको बीच व्यतिरेकी विश्लेषण साथै त्रुटि विश्लेषण सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने ।
- । मगर भाषीलाई नाम , सर्वनाम , विशेषण , पुरुष , आदर , भेदक , क्रियापद आदि शब्दको रूपायन गर्न बढी अभ्यास गराउनु पर्दछ ।
- । भेदक र भेद्यका बीचमा लिङ्ग , वचन , आदरको तालमेल गर्न अभ्यास गराउनु पर्दछ ।
- । मगर भाषीक लागि विशेष किसिमको पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरी नेपाली भाषामा बढी अभ्यास गराउनका सार्थ उचित विधि र सामाग्रीहरूको प्रयोग गरेर भाषा शिक्षण गराउनु पर्दछ ।
- । मगर भाषीलाई पहिलो भाषाको रूपमा नेपाली बोल्ने वक्ताहरूसँग बढी हेलमेल हुने वातावरणको सिर्जना गरिदिनु पर्छ । जसबाट उनीहरूले अरुले बोलेको सुनेर त्यसलाई नक्कल गर्ने गर्दछ र नेपाली भाषामा सुधार गर्दै अघि बढ्छन् ।
- । दोस्रो भाषा शिक्षण गर्ने शिक्षक दुवै भाषा सम्बन्धि बुझ्ने भएको तालिका प्राप्त , योग्य हुन आवश्यक छ ताकि उसले सरल र सहज तरिकाले सही विधिको प्रयोगबाट भाषा सिकाउन सकोस् । जसको लाभ मगर भाषी (दोस्रो) भाषा सिकारुले प्राप्त गर्न सकुन ।

५.४. सम्भावित शीर्षकहरू :

- । मगर र नेपाली भाषाको पदसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन
- । मगर र नेपाली भाषाको अक्षर संरचना र लिपिको तुलनात्मक अध्ययन
- । मगर लिपिको एक अध्ययन
- । मगर र नेपाली भाषाको प्राथमिक तहको पाठ्यक्रमको तुलनात्मक अध्ययन
- । मगर र नेपाली भाषाको कक्षा २ को पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अधिकारी , हेमाङ्गराज (२०४९) *समसामयिक नेपाली व्याकरण* , काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी , देवी प्रसाद र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल् (२०५३) *ध्वनिविज्ञान र वर्णविज्ञान* , काठमाडौँ : नविन प्रकाशन ।

अधिकारी , हेमाङ्गराज (२०६२) *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान र वर्णविज्ञान* , काठमाडौँ रत्न पुस्तक भण्डार ।

गौतम , देवी प्रसाद र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल् (२०५३) *ध्वनिविज्ञान र वर्णविज्ञान* , काठमाडौँ : नविन प्रकाशन ।

चापाँगाई , नरेन्द्र (२०३८) *नेपाली नविन व्याकरण तथा रचना* , विराटनगर : श्याम पुस्तक भण्डार ।

ढकाल , शान्ति प्रसाद (२०५७) *सामान्य भाषाविज्ञान* , काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार , भोटाहिटी ।

थापा मगर , लोक बहादुर (२०५०) *मगराँती भाषाको व्याकरण* , काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा –प्रतिष्ठान ।

थापा मगर , लोक बहादुर , नारायण तरुङ मगर (२०६४) मगर ढुट (भाषा) को *मानक लेखन* , काठमाडौँ ।

पोखरेल , बालकृष्ण (२०५८) *नेपाली वृहत् शब्दकोश* , काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा – प्रतिष्ठान ।

बन्धु , चुडामणि (२०५३) *भाषाविज्ञान* काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

बुडा मगर , हर्ष बहादुर (२०५०) *मगर व्याकरणको प्रारूप* , काठमाडौँ : श्रीमती पुष्पावती बुडा मगर ।

बुडा मगर , हर्ष बहादुर (२०५०) *मगर-रोमन-नेपाली-लिम्बु-अंग्रेजी संक्षिप्त शब्दकोश* ।

बुडा मगर , कर्ण बहादुर (२०६४) मगर-नेपाली शब्दकोश , काठमाडौँ : नेपाल मगर संघ केन्द्रीय कमिटी ।

भट्टराई , रामप्रसाद (२०६८) भाषिक अनुसन्धान विधि : परिचय र प्रयोग , काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।

भट्टराई , रमेश प्रसाद , वासुदेव त्रिपाठी (२०५३) अनिवार्य नेपाली व्याकरण तथा रचना , काठमाडौँ : आठराई प्रकाशन ।

यादव , योगेन्द्र प्रसाद , भीम नारायण रेग्मी (२०५०) भाषाविज्ञान , काठमाडौँ : न्यू हीरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शोधपत्र सूची

गोम्देन , लक्ष्मी माया (२०६५) तामाङ भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन स्नातकोत्तर शोधपत्र , नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

थापा , भानु कुमारी (२०६५) दैलेखमा बोलिने मगर ढुट भाषाको अध्ययन स्नातकोत्तर शोधपत्र , नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

बम , सुरेन्द्र कुमार (२०६५) बैतडेली भाषाका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन स्नातकोत्तर शोधपत्र , नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

भण्डारी , मान बहादुर (२०६०) नेपाली र मगर भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन स्नातकोत्तर शोधपत्र , नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

भट्टराई , विद्या देवी (२०६५) राजवंशी र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन स्नातकोत्तर शोधपत्र , नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

परिशिष्ट – क

मगर शब्दसूची

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
डउ	मेरो	डा	म
डाखाटा	मसंग	डाल्याक्च	तँ जस्तो
डइ	मैले	नाड	तँ
नाको	तिमी	नाकोखाट	तिमीसंग
नाकोकी	तिमीलाई	नाकोढिन्च	तिमी जस्तो
नाहाको	तपाईंहरु	कान	हामी
कानखाटा	हामीसंग	कनको	हाम्रो
कानढिन्च	हामीजस्तो	इसे	यो
इसेखाटा	योसंग	इसेढिन्च	त्योजस्तो
इटै	यहाँबाट	होसे	त्यो
होसेढिन्च	त्योजस्तो	होस्खाट	त्योसंग
होसेको	तिनीहरु	होस्को	तिनी
होचेइ	त्यसले	कुसे	को
कुसखाटा	कोसंग	कुचेउ	कस्को
कुचे	कस्ले	कुटै	कहाँबाट
ही	के	सुकी	कसलाई
हीजे	किन	ढलीड	धेरै
हील्याक्च	केजस्तो	काट्जा	एउटा
काट	एक	निस	दुई
लोच्च	लामो	लोच्च लाम	लामोबाटो
मारज्	सानो	माजभर्मी	सानोमान्छे
मीजा	छोरा/छोरी	मीजाको	छोराछोरीहरु
डीस्या	माछा	डीस्याको	माछाहरु
भूर्चगवा	चरा	गवा	कुखुरा
च्यू	कुकुर	सुठ	विरालो
सीक	जुम्रा	बुटा	रुख
बुटिड	रुखबाट	बुटाड	रुखबाट
जरा	जरा	जराको	जराहरु
स्या	मासु	ज्याले	खाने
बाको स्या	सुगुरको मासु	ज्याट	भात
हाड	हाड	मेसोस	बोसो
मेमे	पुच्छर	मेह	आगो
मीखार	पखेटा	मिटालु	टाउको

मीछाम	कपाल	मीमीक	आँखा
मेगेर	मुख	स्याक	दाँत
मेकेप	कान	माहा	नाक
मेलेट	जिब्रो	आरकीन	नड
मीहील	खुट्टा	मीहुट	हात
मीटुक	पेट	मीढुडा	घाँटी
गाच्	पिउनु	हवाच	हिँडनु
मीगिन	मुटु	मीगाला	गला
मीटार	निधार	टिघ्रा	तिघ्रा
गाले	पिउँछ	गार	पिएर
जीक्को	टोक्नु	जीका	टोक्थो
जीकले	टोक्छ	जीकनिथिड	टोकेपछि
सेके	सुनु	सेहा	सुन्यो
सेचै	सुन्दै	वालै	जान्दछ
सीया	मय्यो	साट	मान्यो
भुर्के	उडनु	भुर्ले	उड्छ
सोना	उठ	सोआ	उठ्यो
नामखान	घाम	ग्याबट	चन्द्रमा
उनी	बस	राप्की	रुनु
रेट्की	हाँसुनु	योहो	दिनु
डी	पानी	मेह	आगो
ग्याच	रातो	वोच्	सेतो
चीक्च	कालो	जोस्च	तातो
सेछ	राम्रो	नामस	वर्षा
राहा	आगो	डीबु	बादल
मिआरमी	नाम	गोलो	गोलो
मेरोस	पिसाब	बेन	दिसा
रेन्जा	तन्नेरी	आरमान	तरुनी
ठुक्च	पिरो	भेरलुड	असिना
जम्च	जाडो	ढाच्	बाल्नु
याखी	दिनु	लाखी	लिनु
छिनिड	आज	पेडराक	भोली
सीया	मय्यो	साटा	मान्यो
फीच	हरियो	टुगा	तारा
छोक्च	सुकेको	छुम्च	राता
सेहेच	असल	फीच	हरियो

शरीरका विभिन्न अङ्गहरु सम्बन्धी :

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
मीटालु	टाउको	मीपूठा	पुरुष यौन अङ्ग
मीछाप	कपाल	मीपूठा	महिला यौन अङ्ग
मीमिक	आँखा	केपि मेबेन	कानेगुजी
मीनाह	नाक	कूम	काँध
मीटार	निधार	बेन	दिसा
मेकेप	कान	मेरोस	पिसाब
चीउडो	चिउडो	वाक	बान्ता
मीडुडा	घाँटी	सास	सास
कूम	कुम	पसिना	पसिना
मीहुट	हात	नाप	सिगान
मीहील	खुट्टा	कण्डो	कण्डो
नलिहील	नलीट्टा	मेखे	आन्द्रा
टिघ्रा	तिघ्रा	डेस	पीप
मीगाला	गाला	मा	घाउ
मेड्र	मुख	आर्कीन	नङ्ग
मिलेट	जिब्रो	मीछाला	छाला
ठुक	थुक	मीगिन	मुटु

खानेकुरा सम्बन्धी :

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
भोल	भोल	घीऊ	घिउ
ज्याचकुरा	खानेकुरा	बढीन	लुगा
ढुढ	दुध	जूता	जुता
मेट	तिउन	गुन्या	गुन्यौ
अरनी	खाजा	चोला	चोलो
हान	जाँड	पटुका	पटुका
रक्सी	रक्सी	सीडी	तेल

घर सम्बन्धी :

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
गलाम	ढोका	मूसोल्टो	मुसोल्टो
भ्याल	भयाल	ठेलूवा	ठेलुवा
लाङ्घा	समुदाय , गाउँ	बढनी	कुचो
ठाउँ	ठाउँ	मे लप्का	आगो ज्वालो
लाम	बाटो	गागरी	बोतल
वाको खोर	कुखुरा खोर	साबुन	साबुन
भटा	जाँतो	ऊसा	ओखती

परिशिष्ट - ख

वाक्य सूची

मगर	नेपाली
नाकूड मीआरमीन ही आले ?	तपाईंको नाम के हो ?
नाकूड इम कूलाक आले ?	तपाईंको घर कहाँ हो ?
इसे कानुड लाडघा आले ?	यो हाम्रो गाउँ हो ?
इसे डउ जुता माहाले ?	यो मेरो जुता हो ?
छीनिड खानके ले ।	आज गर्मी छ ।
होसे भर्मी कूसे ल्या ?	त्यो मान्छे को हो ?
होलाडबुट्टा माल्या ।	त्यहाँ रुख थिएन ।
ईलाड ढलीड मिजाको ले ।	यहाँ धेरै केटा केटी छन् ।
इसे नयाँ कोदालो आले ।	यो नयाँ कोदालो हो ।
हाला मारज् हलला लेआ ।	त्यहाँ सानो हल्ला थियो ।
हल्ला माजाट्नी ।	हल्ला नगर ।
होलाक लाडघा आले ।	त्यहाँ गाउँ छ ।
डाकी जुमने ।	मलाई जाडो भएको छ ।
होसे लाडघा कारडच लेआ ।	त्यो गाउँ ठूलो छ ।
इसे कोठा मारज् ले ।	यो कोठा सानो छ ।
नाकूड इम कूलाक ले ।	तपाईंको घर कहाँ छ ।
होसकूड इम मारज् ले ।	उसको घर सानो छ ।
होसकूड इम पुरानो ले ।	उसको घर पुरानो छ ।
होसे डउ जेठा डाजे आले ।	त्यो मेरो जेठा दाजु हो ।
काट भरनी खोला तरीसम्न ले ।	एउटा मान्छे खोला तर्दैछ ।

डी च्योक्च ले ।	पानी चिसो छ ।
डी च्योयामिन मामीसा ।	म हिजो राती सुतिन् ।
होला सु मीस्न मूमने ?	त्यहाँ को सुतिरहेको छ ?
नकूड मीजा कुरीक वर्षओ छाना ?	तिम्रो छोरा कति वर्षको भयो ?
अब कानको मीसिङ ।	अब हामी सुतौं ।
मीजा गोराक फीन्च आले ।	बच्चा बिहान जन्मेको थियो ।
डा होसेलाडाघा फुन्च आले ।	म त्यो गाउँमा जन्मेको थिएँ ।
होसे व्यापारी आले ।	त्यो व्यापारी हो ।
होसे माहारे आले ।	त्यो गोठाला हो ।
होलाक नाको ही जाटनन ले ?	त्यहाँ तिम्री के गर्दैछौ ?
सुठुय काट भूर्च ग्व जीमा ।	बिरालोले एउटा चरा समात्यो ।
सुठू बूटाङ काल्मनै ले ।	बिरालो रुखमा चढ्दै छ ।
नाकोकी ही छाना ?	तिमीलाई के भयो ।
ज्याट छोनी ।	भात पकाऊ ।
होसे स्या माज्यानी ।	त्यो मासु नखाऊ ।

i d f K t